NEOLİTİK ÇAĞDA GÜNEYDOĞU ANADOLU VE KUZEY IRAK'TA YUVARLAK PLANLI MİMARİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mohammed Hasan Mahdı AL-SABTI

Yüksek Lisans Tezi
Arkeoloji Ana Bilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU
2023
Her Hakkı Saklıdır

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANA BİLİM DALI

Mohammed Hasan Mahdı AL-SABTI

NEOLİTİK ÇAĞDA GÜNEYDOĞU ANADOLU VE KUZEY IRAK'TA YUVARLAK PLANLI MİMARİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU

ERZURUM-2023

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "Neolitik Çağda Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak'ta Yuvarlak Planlı Mimarinin Değerlendirilmesi" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim [*].

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

X Tezimin/Raporumun makale için **altı ay,** patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

27.11.2023

Mohammed Hasan Mahdı AL-SABTI

Aslı ıslak imzalıdır

[*] **LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

……

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü tezle ilgili **patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda**, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz **makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış** ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir**. **Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1)** Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU danışmanlığında, Mohammed Hasan Mahdı AL-SABTI tarafından hazırlanan bu çalışma 27 / 11 / 2023 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Arkeoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Doç. Dr. İrfan TUĞCU	İmza: Aslı ıslak imzalıdır
Danışman	: Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU	İmza: Aslı ıslak imzalıdır
Jüri Üyesi	: Dr. Öğr. Üyesi Berna KAVAZ KINDIĞILI	İmza: Aslı ıslak imzalıdır

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

Aslı ıslak imzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **III**
ABSTRACT ..... **IV**
ŞEKİLLER DİZİNİ ..... **V**
KISALTMALAR DİZİNİ ..... **VII**
ÖNSÖZ ..... **VIII**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
YAKIN DOĞU BÖLGESİNİN COĞRAFİ ORTAMI

1.1. IRAK **3**
1.2. DAĞLIK BÖLGE **4**
1.3. BATI PLATOSU **4**
1.4. SEDİMANTER OVA **5**
1.5. ANADOLU **6**

İKİNCİ BÖLÜM
MAĞARA HAYATINDAN NORMAL HAYATA GEÇİŞ VE BESİN ÜRETİMİ AŞAMASI VE GEÇİŞ SEBEPLERİ

2.1. İNSANLAR MAĞARALARDA NASIL YAŞADILAR? **8**
2.2. TAŞINMA NEDENLERİ **9**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
KUZEY IRAK VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DAKİ DAİRESEL EVLERİN MİMARİSİ

3.1. KUZEY IRAK **15**
3.1.1 Tholos Mimarisinin Yayılma Alanları 16
3.1.2. Neolitik Çömlekçilik 18
3.2. ZAWİ CHEMİ YERLEŞİMİ **19**
3.3. KARİM SHAHİR YERLEŞİMİ **20**
3.4. KURD ALİ AGHA YERLEŞİMİ **21**
3.5. MALAFA'AT YERLEŞİMİ **21**

3.6. QURMUZ DURRA YERLEŞİMİ **22**
3.6.1. Birinci Evin (AA) Yapısal Kalıntıları 23
3.6.2. İkinci Evin (AB) Yapısal Kalıntıları 24
3.7. NİMRİK YERLEŞİMİ **24**
3.7.1. İlk Ev 25
3.7.3. İkinci Ev 26
3.8. UMM DABAGHİYAH TEPESİ **27**
3.9. TELL HASSUNA **28**
3.10. YARIM TEPE **29**
3.11. SOTO TEPESİ **31**
3.12. KOR TEPE **32**
3.13. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ **33**
3.14. ÇAYÖNÜ **35**
3.15. HALLAN ÇEMİ **35**
3.16. GUSİR HÖYÜK **36**
3.17. GÖBEKLİ TEPE **41**
3.18. KÖRTİK TEPE **41**

KARŞILAŞTIRMA VE SONUÇ **39**
KAYNAKÇA **43**
EKLER **48**
EK-1. ŞEKİLLER VE RESİMLER 48
ÖZGEÇMİŞ **86**

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NEOLİTİK ÇAĞDA GÜNEYDOĞU ANADOLU VE KUZEY IRAK'TA YUVARLAK PLANLI MİMARİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mohammed Hasan Mahdı AL-SABTI

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU

2023, 86 Sayfa

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU (Danışman)
Dr. Öğr. Üyesi Berna KAVAZ KINDIĞILI
Doç. Dr. İrfan TUĞCU

Buzul çağlarının sonunda tüm dünyada olduğu gibi Mezopotamya ve Anadolu başta olmak üzere eski Yakın Doğu bölgelerinde iklimin giderek ılımanlaşması, bitki ve hayvan türlerinin çoğalması, insanın mağaradan yerleşik düzene geçişine ortam sağlamıştır. İnsanoğlu artık barınmaya ihtiyaç duymuş, tarımcılık ve hayvancılıkla uğraşmaya başlamıştır. Yaşam alanı için su kaynaklarının ve verimli tarım arazilerinin yakınını tercih etmişlerdir. Meydana getirilen konutlar, daha çok dairesel plana sahip, zemini taşla döşeli ve çatısı ağaç dallarıyla kaplıydı. Tez çalışmasında "Neolitik Dönemde besin toplama sürecinden, besin üretim aşamasına geçişte insanların yaşadığı yuvarlak planlı evlerin gelişimi Anadolu ve Irak özelinde karşılaştırma yoluyla değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Neolitik Dönem, Yuvarlak Mimari, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, Mezopotamya

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

EVALUATION OF ROUND PLAN ARCHITECTURE IN SOUTHEAST ANATOLIA AND NORTHERN IRAQ IN THE NEOLITHIC AGE

Mohammed Hasan Mahdı AL-SABTI

Advisor: Assist. Prof. Dr. Rabia AKARSU

2023, 86 Pages

Jury: Assist. Prof. Dr. Rabia AKARSU (Advisor)
Assist. Prof. Dr. Berna KAVAZ KINDIĞILI
Assoc. Prof. İrfan TUĞCU

The radical change that occurred in the world at the end of the ice ages, the gradual mitigation of the climate, the emergence of plant and animal species, and the increase in the human population in the regions of the ancient Near East, especially in Mesopotamia and Anatolia. Human agriculture and animal husbandry' We have explained later the reasons for human transition from the cave to natural life. He needed shelter from the winter cold and summer heat, so he began patrolling the land in a circular motion, paving the ground with stones and covering the roof of his house with tree branches. The aim of this research is the circular shape of the houses in which people live and the building materials they buy from the same environment and the development of this structure. Circular architecture. In Anatolia and Mesopotamia, we got acquainted with these two regions through a comparative study in terms of the circular architecture of the two regions and the development of architecture in them.

Keywords: Neolithic Period, Round Architecture, Southeatern Anatolia Region, Mesopotamia

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Irak, Dünyanın Üç Kıtası Arasında Yer Almaktadır; Asya, Afrika, Avrupa 48
Şekil 2. Irak'ın Asya'daki Konumu 49
Şekil 3. Irak'ın dağlık bölgesi 50
Şekil 4. Irak'taki batı platosu....51
Şekil 5. Irak'taki Tortul Ova 52
Şekil 6. Anadolu Haritası....52
Şekil 7a. Schneider Mağarası 53
Şekil 7b. Allija Mağarası, Türkiye'nin Kuzeyi 54
Şekil 8a. Pleistosen Dönemde Buzun Çökmesi....55
Şekil 8b. Pleistosen Dönemde Buzun Çökmesi....55
Şekil 9. Neolitik Dönemde Taş Alet....56
Şekil 10. Neolitik Dönemde Taş Alet....56
Şekil 11. Zawi-ChimiDöşeme Taşları....57
Şekil 12. Bir Binanın Yapısal Kalıntıları (1) 58
Şekil 13. Binanın yapısal kalıntıları (1) iki metre Zawi-Chimi 59
Şekil 14. Kerim Şaher'inKonumunu Gösteren Bir Harita....60
Şekil 15. Kerim Şaher Sahasının Doğu Tarafındaki Zeminler Harita 61
Şekil 16. Malafa'at Sitesinin Ana Planı 62
Şekil 17. Melafat Alanının Dairesel Yapısının Bir Yanı 63
Şekil 18. Melafat Alanında Yapılan Kazılar....64
Şekil 19. Birinci Evin PlanıKırmızı Durr 65
Şekil 20. Nimrik bölgesinden taş zemin 66
Şekil 21. Nimrik'te 1 Ev Planı 67
Şekil 22. Nimrik'teki Ikinci Evin Güney Tarafının Dairesel Planı 68
Şekil 23. Güneydoğu Anadolu Bölgelerini Gösteren Bir Harita 69
Şekil 24. Güneydoğu Anadolu'da Dairesel Bir Yapı Planının Hayali Bir Çizimi 69
Şekil 25. Çayönü Yerleşim Yeri Haritası 70
Şekil 26a. Çayönü Yerleşimindeki Binaları Gösteren Bir Çizim....71
Şekil 26b. Yuvarlak Planlı Çukur Yapılara Bir Örnek....72
Şekil 27. Çayönü sitesi Için Dairesel ve Dikdörtgen Evler Planlama Resimleri....73
Şekil 28. Harita Hallan Çemi....74

Şekil 29. Bir Site için Dairesel Kulübe Fotoğrafları 74
Şekil 30. Cusir Konum Haritası 75
Şekil 31. Cusir Kazılarında Dairesel Kulübeler 76
Şekil 32. GöbekliTepe haritası 77
Şekil 33. GöbekliTepe'de yuvarlak evler 77
Şekil 34. Göbekli Tepe Sahasının Eksiksiz Bir Şematik Diyagramı 78
Şekil 35. Körtik Tepe haritası 79
Şekil 36. Körtik Tepe'de Dairesel Evlerin Kazılarından Kesitler 80
Şekil 37. Her biri yüksek Mezopotamya'nın bölgelerini temsil ediyor 81
Şekil 38. Yukarıdaki şekil Miken mezarını, aşağıdaki şekil ise Tholos tipi bir yapı planını temsil etmektedir 82
Şekil 39. Yarım Tepenin altıncı katındaki binalar 83
Şekil 40. Yarım Tepe 9-12. katlardaki istasyon 84
Şekil 41. Yarım Tepe 1 alanındaki Thule binası 85

KISALTMALAR DİZİNİ

JAOS : Journal of American Oriental society

JNES : Journal of Near Estern Studies

M.Ö. : Milattan Önce

OIP : Oriental Institute Publications

ÖNSÖZ

“Neolitik Çağda Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Irak’ta Yuvarlak Planlı Mimarinin Değerlendirilmesi” başlıklı tez çalışmasının uzun hazırlık süreci boyunca bana verdiği destek, sağladığı bilimsel ve manevi rehberlik için danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU’ya en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Bilimsel ve akademik becerilerimi geliştirmek için maddi ve manevi destek sağlayan, tavsiyelerde bulunan anne ve babama çok müteşekkirim. Bana tez hazırlığım boyunca destek olan, eğitimim için uygun koşulları sağlayan sevgili eşime çok teşekkür ediyorum.

Erzurum-2023 **Mohammed Hasan Mahdı AL-SABTI**

GİRİŞ

Yerküredeki buzul çağlarının sonunda meydana gelen köklü değişim ve iklimin daha ılıman hale gelmesi, bitki ve hayvan türlerinin ortaya çıkmaya başlaması gibi faktörler, Mezolitik Çağ sonu ve Neolitik Çağın başlarında Mezopotamya, Anadolu, Suriye, İran, Basra Körfezi başta olmak üzere eski Yakın Doğu bölgelerinde insan yaşamını çeşitli alanlarda etkilemiştir.

Araştırmamızda, Neolitik Çağın sosyal ve ekonomik açıdan insan hayatında köklü bir değişim oluşturduğu Kuzey Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ele alınmıştır. Ekonomik ve sakin bir yaşam için mağaraları terk ettikten sonra insanın barınma sorununa çözüm bulmak zorunda kaldığı köyler, özellikle kış gelip yağmurlar ve sert gecelerin soğuğu ve güneşin sıcağı ile doğaya bırakıldıktan sonra yaz aylarında, avladığı devasa hayvanların derileriyle kaplı basit dairesel kulübeler yapmaya başladı ve zemine taş ve çakıl taşları yerleştirdi.

İnsanoğlu bu barakalara yerleşmeye başlamış ve buğday, arpa gibi yabani bitkilerin ortaya çıkması ve koyun, keçi, köpek gibi evcil hayvanların ortaya çıkması sonucunda insan hayatı değişmiş ve gelişmiştir. Böylece insan tarıma başladı ve su kaynaklarına yakın bölgelere yerleşti, böylece Güneydoğu Anadolu'da Dicle ve Fırat nehirlerinin yakınlarına yerleşti ve Kuzey Irak'ta da insan, ister vadilerde, ister ovalarda, ister nehirlerde olsun, su kaynaklarının yakınında yaşadı. Neolitik Çağ, özellikle dairesel bir şekilde inşa edilen ve kademeli olarak gelişmeye devam eden yerleşim birimlerinin ortaya çıkmasından sonra bir değişim devrimi haline gelmiştir. Bu araştırmanın seçilmesinin ana nedeni, dünyanın başlangıcının kapsamlı bir resmini çizmeye çalışmak olmuştur.

Antik Yakın Doğu'da meydana gelen mimari ve uygarlık gelişmelere bakıldığı zaman, iklimin düzelmesinden sonra insanın mağaralardan çıkışından köylerin ilk başlangıcına kadar meskenlerin dairesel şekli aldığına inanılmaktadır. hayvan derileri ile kaplı çadırlar şeklinde

Tezin birinci bölümünde Kuzey Mezopotamya topraklarında yer alan Kuzey Irak ve Güneydoğu Anadolu Bölgesinin coğrafi ortamı ve Neolitik Çağda insanın yaşadığı iklim faktörlerinden bahsedilmiştir.

İkinci bölümde insanın mağara hayatından köy hayatına nasıl geçtiği ve yiyecek toplamaktan yiyecek üretmeye geçişin nedenleri tartışılmıştır.

Üçüncü bölümde, tezin özünü oluşturan Kuzey Irak ve Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki dairesel mimarinin tespit edildiği yerleşim yerlerinden bahsedilmiştir.

Karşılaştırma ve sonuç bölümünde ise her iki bölgedeki dairesel mimari örneklerinin karşılaştırılması yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

YAKIN DOĞU BÖLGESİNİN COĞRAFİ ORTAMI

1.1. IRAK

Geçmişte ve günümüzde önemli bir konuma sahip olan Mezopotamya, önemli ticaret yollarında ve kara ulaşımında önemli bir yer tutmuş, dolayısıyla dünyanın üç kıtasını, Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlamış ve toprakları kuzeyde ve güneyde değişmektedir. İklimi coğrafi bölgelerin çeşitliliği ile değişmektedir (Şek.1).[1] Mezopotamya topraklarının kuzey ve doğu kesimleri, mağaralarda ve kayalık mağaralarda yaşamanın ve istikrarın ilk belirtileriydi ve insanlar yiyeceklerini doğanın sağladığı tahıl ve meyvelerden veya avlamak için avladığı vahşi hayvanlardan sağlıyordu. Eski insanlar vahşi hayvanlardan yemek için et, kıyafet yapmak için deriler ve hatta kemiklerinden ev aletleri ve avlanma için kullanılan aletler yapıyordu.[2] Bu bölge, tarımın başlangıcına tanıklık etmiş, insanların mağaraları açık alanlara, ormanlara ve dağlara yerleşmek için terk etmeye başladıkları, mağara ve mağaralar arasında gidip gelme hayatından vazgeçtikten sonra basit dairesel kulübelere yerleştiği bölgedir.[3] Hayvanların yetiştirilmesi ve evcilleştirilmesinde ustalaşmaya yönelik ilk girişimler, Güneybatı Asya'da, Arap dünyasının doğu bölümünü işgal eden, 40-30° Kuzey enlemleri, 47-30° Doğu boylamları arasında bir bölgede bulunan Irak topraklarında yoğunlaşmaktadır (Şek.2). Antik dünyada Irak, kuru çöl iklimi ile nemli akdeniz iklimi arasında bir geçiş kuşağında yer alan ve dünyanın üç kıtasını, Asya, Afrika ve Avrupa'yı birbirine bağlayan stratejik bir konuma sahiptir.[4]

Irak toprakları; Kuzey ve kuzeydoğusundaki dağlık bölge, batıdaki çöl platosu ve merkez ve güneydeki tortul ova olmak üzere üç ana bölüme ayrılır:

---

[1] Al-Dabbagh, Taki, *Irak Medeniyeti*, Birinci Kısım, Bağdat 1985, 35.
[2] Ro' George, *Antik Irak,* Kültür ve Enformasyon Bakanlığı, 2. Baskı, Bağdat 1986, 30-32.
[3] Abdullah Muhammad Sobhi, *'Iraq and the Levant', Tarih Öncesi Çağlardan Eski Babil Döneminin Sonuna Kadar Medeniyet ve Siyasi Bağlantılar*, (Doktora Tezi), Mustansiriya Üniversitesi, Bağdat 1990, 12.
[4] Husted Corden, *Irak Coğrafyasının Doğal Temelleri,* Çev. Jassim Muhammed el-Khalaf, Arap Basını, 'Bağdat' 1984.s9.

1.2. DAĞLIK BÖLGE

Irak'taki dağlık bölge, uzantısı kuzeybatıdan güneydoğuya doğru olduğu için kuzey ve kuzeydoğu sınırlarını oluşturur ve içinde çok sayıda pınar ve ağaç bulunur, kış ve ilkbaharda yağışları bol olur (Şek.3). Eski çağlarda insanların yaşadığı mağaralar ve kaya sığınakları bulunur.[5] Bu bölge Irak'ın toplam yüzölçümünün %20'sini kapsamakta ve Miyosen çağının başında yerkürenin katmanlarında burulma ile birlikte Alpler, Toroslar, Zagros Dağları ve Himalayalar oluşmuştur (Şek.4).[6] Dağlık bölgenin yamaçları, temel gıda maddelerini üretmek amacıyla tarım faaliyetlerine ve hayvanların evcilleştirilmesine de tanık olmuştur.[7]

1.3. BATI PLATOSU

Batı çöl platosu, Irak bölgesinin %60'ını kaplar ve yüksekliği 100-1000 metre arasında değişir ve su tortul ovaya doğru akarken yüzeyi batıdan doğuya doğru alçalır.[8] Batı çölü, başlangıçta yaşamaya uygun değildi, ancak bundan sonra vadileri insanı cezbetti ve çobanlar su ve yeşil toprak uğruna sürekli buraya geldi. Zaman içinde insanlar tarafından yerleşildi (Şek.5).[9] Bölgenin kuzey kesimlerinde yoğunlaşan yağmurlar, tarım için, hayvan yetiştirme ve otlatma için uygun koşullar oluşturmuş ve bu durum tarih öncesi çağlardan beri Umm al-Dabbaghiyah köyü gibi bazı tarım köylerinin kurulmasına yardımcı olmuştur.[10]

Batı platosu; ada tepesi ve Badia platosu olmak üzere iki bölüme ayrılır.

Halkların ve göçlerin Mezopotamya topraklarına geldiği geçidi temsil eden vadiler bölgesi başta olmak üzere bölgenin çokça incelenmesi ve araştırılması gerekmektedir.[11]

---

[5] Abu al-Suf, Behnam, *Shadows of the Ancient Valley*, Kültür ve Enformasyon Bakanlığı, Küçük Ansiklopedi Serisi No.2, Bağdat 1992, 54.
[6] Abu al-Suf, Behnam, Bağdat 1992, 55.
[7] braidwood, R. J. and Hwoe, B., *Prehistolic investigations in Iraq Kurdistan*, Chicago Press, Chicago 1960.
[8] Al-Khalaf, Jasim Muhammed, *Irak'ın Doğal, Ekonomik ve Beşeri Coğrafyası Üzerine Dersler*, Uluslararası Arap Çalışmaları Enstitüsü, Arap Bildirimi Komitesi Yayınları, 2. Baskı, Kahire 1961.
[9] Abu al-Suf, Behnam, Bağdat 1992, 56.
[10] Darid, and, Euth, *Archaeological At las the World*, Thamas and Hudson, London 1975, 67.
[11] Şerif İbrahim, *Irak'ın coğrafî konumu ve İslam fethine kadar genel tarihi üzerindeki etkisi* 'Shafiq Press 'Bağdat' (tarih yok). S. 72.

1.4. SEDİMANTER OVA

Bazı araştırmacılar, sedimanter (tortul) ovayı jeolojik açıdan Irak'ın en yeni oluşumu olarak kabul etmekte ve insani açıdan en önemli bölgelerinden biri olarak kabul etmektedir.[12] Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan Sedimanter ovanın tarım arazilerinin çoğunun yoğunlaştığı bir bölge olması, bu bölgenin tarihin başlangıcından günümüze kadar önem kazanmasına neden olmuştur.[13] Bu bölge Irak'ın yüzölçümünün %20'sini kapsıyor ve tortul (sedimanter) ovanın toprakları genellikle düz ve birçok alan nehirlerin tortularından oluşmuştur (Şek.6).

Tortul ovası kuzeyden güneye doğru uzanır ve Basra Körfezi'ne doğru akar, topraklar doğudan Zagros Dağları'na, batıdan Arap Yarımadası platosuna iner.[14] Çalışmalar, Irak'ın tortul ovasının, nehirlerin taşıdığı büyük miktarda tortuyu emdiği için azalmaya devam eden bir havza olduğunu doğrulamaktadır. Bataklık olgusunun varlığı ve günümüze kadar sürekliliği nedeniyle, insanın avcılık hayatından tarım hayatına geçişinin başlangıcı Irak'ın kuzey bölgelerindeki ovalar ve düzlüklerde gerçekleşmiştir.

Özetle, Irak'ın kuzeyi ilk ciddi yerleşme girişimlerine, mevsimlik yerleşimlere, kalıcı yerleşimlere ve sonrasında da devamına tanık olmuştur. Eski insanlar yaban hayatında, tarımı biliyordu ve hayvanları evcilleştirdi.[15] Buna göre, kuzey bölgelerindeki insanlar, tarım ürünlerinin büyümesine yardımcı olan yağmur gibi doğanın sağladığı sulama kaynaklarına güvenmiştirler. Bu özellikler merkezde ve güneyde mevcut olmadığından, bu bölgelere yerleşmek imkansızdır.[16]

---

[12]- Al-Rawi, Abdul-Jabbar, *Al-Badia*, Basım ve Yayın için Dar Dijla, Bağdat 1947, 17.
[13] Al-Dabbagh Taqi, Kısım 1, Bağdat 1985, 37.
[14] Husted Corden, Bağdat, 1948, 9-10.
[15] Abu al-Suf Behnam, Bağdat, 1992, 53-57.
[16] Alman Jeolojik Misyonu, "Basra Körfezi Havzasında Yeni Işıklar ve Irak'ın Güney Ovasının Yaratılışı", *Alsumaria*, Cilt 31, 1975, 10.

1.5. ANADOLU

36-42° Kuzey enlemleri, 26-45° Doğu boylamları arasında yer alan ve yüzölçümü 783.562 km² olan Anadolu, Yakın Doğu bölgesinde coğrafi konumu nedeniyle büyük önem taşımaktadır (Şek.7- A).[17].

Kıyıları gemilerin demirlemesi için uygun olup verimli topraklara ve bol yağmurlu iklim koşullarına sahiptir. Anadolu, bol yağış alan ekime uygun bereketli topraklarıyla bir başka avantaja sahiptir.[18] Anadolu kıyıları arasında geçişe yardımcı olan farklı büyüklükteki adalar ve ayrıca Akdeniz, Anadolu'yu dış dünyaya bağlamıştır. Marmara Denizi'nin temsil ettiği ikinci deniz ise, irili ufaklı ulaşım araçlarının hareket edip Yunanistan kıyılarına ulaşabilmesine ve aynı zamanda ticari ve beşerî güçlenmesine yardımcı olur. Kara yollarına gelince, Anadolu, Nil Vadisi ve Afrika arasındaki ilişki köprülerini kurduğundan büyük öneme sahiptir.[19] İkinci ana çıkış ise Anadolu'nun kuzey sınırını oluşturan ve ülkenin bu bölümünde yarı tropik ormanlara sahip dağların yükseldiği Karadeniz'dir. Anadolu ülkesinin güney sınırı, Levant'ı Mezopotamya Vadisi'nden ayıran Toros sıradağları ile temsil ediliyordu. Doğu tarafında, yüksek sıra dağlar ülkeyi ayıran çizgiyi oluşturur.[20]

Anadolu, Avrupa'dan gelen çeşitli halkların Asya'ya geçtiği yolu temsil ettiği için, tarihi dönemlerde büyük önem taşıyordu.[21] Anadolu ülkesinin konumu, Asya ile Avrupa arasındaki yollarda ve iletişimde önemli bir rol oynamış, medeniyet gelişimini ve özelliklerini doğudan batıya aktarmıştır. Anadolu'da arazi çeşitliliği, ürün, meyve ve ağaç çeşitliliğine yol açmış, zirai üretimde ülke kendi kendine yeterli hale gelmiştir. Geniş düzlük arazilerde hububat bol miktarda yetiştirilmektedir. Anadolu bağ ve zeytincilikle ünlüdür. Dağlık bölgelerde çeltik ve çam dikilir. Akdeniz'e bakan kıyıları boyunca narenciye dikilir. Bu tarımsal kabiliyetler Anadolu ülkesini çok önemli

[17] Obeid, Bassam Abd al-Rahman ve diğerleri, *Irak Coğrafyası ve Bazı Komşu Ülkeler*, Milli Eğitim Bakanlığı, Bağdat 1993, 114.
[18] [18]- Helback, H, 1960, *The Paleoethnobotany of the Near East and Europe*, In, Braidwood, R,J, and Howe, B, OP, cit, 1960.
[19] Obaid, Bassam Abdel-Rahman ve diğerleri, Bağdat 1993, 118.
[20] Al-Ahmad, Sami Saeed Al-Hashemi, Reda Jawad, *Eski Yakın Doğu Tarihi*, Yüksek Öğretim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı, Bağdat 1986, 180.
[21] Al-Ahmad, Sami Saeed Al-Hashemi, *Reza Jawad*, Bağdat 1986, syf, 181.

kılıyordu (Şek.7- B).[22] Anadolu topraklarında varlığını kanıtlamış en önemli hayvanlar arasında koyun, keçi, boğa, leopard, geyik ve yaban sığırları yer alır.[23]

Anadolu'nun bakır da dahil olmak üzere başka zenginlikleri de vardı ve bu zenginlikler eski Anadolulların marangozculuğunun ana malzemelerinden biriydi. Yukarıda belirtilen tüm nedenlerle Anadolu, erken çağlardan beri birçok insan grubu için istikrarlı hale gelmiştir.[24] Neolitik Çağı temsil eden Yakın Doğu'nun en geniş yerleşim yerleri Anadolu'da yer alır.

Anadolu'nun topoğrafyasına hakim olan özellik, Toroslar'ın temsil ettiği dağlık araziler, ülkenin merkezinde yer alan Anadolu sıradağları ve Akdeniz'de yer alan sıradağlardır. Anadolu ülkesi, Hitit Uygarlığının kurulduğu Kızılırmak nehrinden su alan alçak bir plato şeklindeki merkezi ile ayırt edilir.[25]

[22] Obaid, Bassam Abd al-Rahman ve diğerleri, Bağdat 1993, 114-118.
[23] Obaid, Bassam Abdurrahman ve diğerleri, Bağdat 1993, 115.
[24] Abu al-Suf Behnam, *Antik Dünyanın Bölgelerinde Neolitik Çağın Bazı Yönleri,* kitabının bir taslağı, 1993.
[25] Al-Ahmad, Sami Saeed Al-Hashemi, Reda Jawad, Bağdat 1986, 181-183.

İKİNCİ BÖLÜM

MAĞARA HAYATINDAN NORMAL HAYATA GEÇİŞ VE BESİN ÜRETİMİ AŞAMASI VE GEÇİŞ SEBEPLERİ

2.1. İNSANLAR MAĞARALARDA NASIL YAŞADILAR?

Çok uzun bir süre insanın doğanın zulmünden ve yırtıcı hayvanlardan korunmak için sığındığı tek yer mağaralar olmuş ve Güneybatı Asya bölgesi, doğanın zulmünden korunmak için mağaralarda sürekli insan yerleşimine tanık olmuştur.[26] Bu devirlerin evrelerinde, insan ev yapmayı öğrenmeden önce, doğa ona o evlerin yapımına hiç karışmadan yerler sağladı ve insan, hayvanlarla yan yana yaşadı (Şek.8- A).[27]

Yaşamı, büyük ölçüde, yaşadığı çevredeki bitki, meyve ve tahıllardan topladıkları şeylerin varlığına ek olarak, büyük ölçüde doğadan topladıkları ve beslenme ihtiyacını karşılayan avladıkları hayvanlara bağlıydı. Günlük besinini aramak için ortalıkta dolaştı ve mağaralarda yaşamaya devam etti. Ancak Pleistosen Çağda iklimin ılımanlaşmasından sonra insan, içinde yaşamak için doğaya çıkmaya başladı ve böylece mağaralarda daha az yaşamaya başladı.[28]

Bu devirler, büyük ölçüde şiddetli yağmur dönemleri de dahil olmak üzere dört kuşak dönemine tanık olmuştur (Şek.8- B).[29] Bu durum buzların yerkürenin kuzey bölgelerine doğru çekilmesine ve bu bölgelerde iklimin ısındığı güneybatı Asya bölgesinde göreli kuraklığa yol açmış ve bu iklim değişikliği tarım ve insan hayatında ekonomik darbeye yol açmıştır.[30]

İlkel yaşam, hayatında elinin ulaştığı şeylere, yiyecek toplamaya, hayvanları avlamaya, hayvan evcilleştirmeye ve bitki toplamaya bağlıydı diyebiliriz. İnsan, bitki ve hayvanları yiyeceğe dönüştüren ve kendisine yardımcı olan kesme aletlerinin

---

[26] Wright, H, *Climatc and Prehistoric Man in the Eastern Mediterranean*, In, Braidwood, R,J, and Howe, Bop, cit, 1960, 89.
[27] Lubke, A, *The Woeld of Caves*, New York 1985, 13.
[28] Al-Ruwaishid Saadi, "The Caves in the Near East", *Sumer*, cilt 25, 1996, 258.
[29] Al-Jasim, Sabah Abboud, "*Irak ve Güneybatı Asya'da Her Türlü Gıdadan Gıda Üretimine Geçiş*, (Yüksek Lisans Tezi) Bağdat Üniversitesi Sanat Koleji Arkeoloji, 1975, 26.
[30] Al-Dabbagh, Taki ve Al-Jader, *Doğal Çevre ve İnsan, Irak Medeniyeti*, Kısım 1, Bağdat 1985, 25.

yapımcısıydı. Topladığı malzemeleri ve avladığı hayvanları yiyeceğe dönüştürdü. Bu aşamada, insanlar yemek için büyük ölçüde tahıllara bel bağlamadı.[31]

2.2. TAŞINMA NEDENLERİ

Buzul çağının (Pleistosen) sona ermesi ve meydana gelen iklim ve sıcaklık ılımlılığı, insanın uzun süre barındığı mağarayı terk ederek yeni bir yaşama ve temsil ettiği yeni bir meskene doğru hareketini başlatmıştır. Doğada, bu yüzden insan mücadelede basit kamplarda çalıştı ve bu, özellikle Taş Devri'nde insan istikrarının başlangıcıydı.[32] Hayvanlara gelince, jeolojik çağlarda yaygın olan birçok büyük yırtıcı ve vahşi hayvan türü yok olmuş ve yerini koyun, keçi ve domuz gibi diğer hayvanlar almıştır.[33]

Bu geçişin çeşitli nedenleri vardı, bunlardan en önemlileri:

- Geçiş sürecinde başrolü oynayan birinci faktör, iklimdir. Pleistosen dönemde soğuğun yerine sıcaklığın gelmesi, insanın mağara hayatını ormanlara, ovalara ve vadilere terk etmesine, kampları andıran basit, dairesel konutlar inşa etmesine neden olmuştur (Şek.9–A).[34]
- İkinci faktör olan nüfus artışı, mağara ve mağaralardan daha büyük meskenlere taşınmaya ve yaşamalarına yardımcı olan bitki türlerinin büyümesine yardımcı olan iyi bir ortamın olduğu yeni bir hayata yol açmıştır.[35]
- Üçüncü faktör ise, insanın biyolojik evrimi ve kültürel birikimidir.[36]
- Dördüncü faktör ise, Güneybatı Asya, Kuzey Irak ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde mevcut olan bitki, hayvan ve ekime uygun toprağın büyümesi ile temsil edilen uygun bir ortamın mevcudiyetidir.[37]

Bu bölgeleri dünyanın diğer bölgeleriyle karşılaştırmak istersek, Mezopotamya ve Anadolu bölgelerinin, bahsettiğimiz diğer bölgelerde bulunmayan uygun koşulların

---

[31] M. Braidwood, *From Cave to Villaga in Prehistoric Iraq*, No, 124, 1951, 58.
[32] R. J. Braidwood, and B. Howe, *Prehistoric In vistigations in Iraq Kurdistan Chicaga Press*, Chicaga 1960, 150 -153.
[33] Taki Tabakçı, *Taş Devrinde Arap Dünyası*, Kültür ve Enformasyon Bakanlığı, Bağdat 1988, 81.
[34] C. Brooks, *The Evolution of Climate*, 2nd, ed, London 1921, 22.
[35] K. Flannery, *The origigins of Agriculture, ln, Annual Review of Anthropology*, Edited by, B,J, Siegel, Vol: 2, 1973, 284.
[36] R. J. Braidwood, *Prehistoric Mon*, 7 th, ed, Chicago 1967, 94.
[37] Essam Melekler, "Eski Uygarlıklarda Zoolojinin Gelişimi", *Sümer Dergisi*, cilt 30, 1974, 11.

mevcut olması nedeniyle doğaya en hızlı çıkan bölgeler olduğunu görüyoruz.[38] Bunlardan en önemlisi insanın mağaralardan doğaya çıkışında başrol oynayan iklimdir. Aslında örneğin Avrupa, MÖ 3. binyılın sınırları dışında evcilleştirme ve tarım devrimine tanık olmamıştır.[39] Tarımın geliştiği ve hayvanların evcilleştirildiği Neolitik dönemde, her ne kadar besin üretimine geçilse de insan, besin kaynağı olarak avcılığa bağımlı kaldı.

Daha sonra insanın ulaşım ve iş için bazı hayvan türlerini evcilleştirme süreci başlamış ve ardından üremesi konusunu bilmesi nedeniyle hayvanlar ekonomik bir amaç için alınır hale gelmiştir. Hayvanların çoğalmaya başlaması da insana, hayvanlar için basit barınak olan ve ahır adı verilen meskenlerine yakın yerler inşa etmeyi düşündürmüştür.[40]

Anadolu'da insanoğlunun dostu haline gelen ve avını avlamasına yardımcı olan, bekçilik için kullanılan köpek ve kurt gibi hayvanlara dair kanıtlar kazı alanlarında bulunmuştur. Kazılardan ele geçen veriler, MÖ 7. Binyıla uzanan besi hayvancılığının nüfusun %90'ına ulaştığını göstermiştir.[41] Ayrıca Güney Anadolu'da Hacılar Höyük'te ele geçen kanıtlar köpeğin evcil hayvan olduğunda koyun, keçi ve domuz gibi hayvanların varlığına işaret ediyordu ve başka örnekler Arbab ve Can Hasan gibi yerleşimlerde de mevcuttu.[42]

Eski çağlarda insan açık alanlarda yaşamak için taşındığında, su kaynaklarına yakın alanlara basit çadır veya kulübelerde yerleşir, bu nedenle dağların yamaçlarına, yaylalara ve doğal tepelere yakın yerlerde yaşardı.[43] Yabani tahıl türleri, arpa, yulaf ve yenilebilir bitkilerin yetiştiği yerlerde, insan yavaş yavaş onları evcilleştirmeye alıştı ve yavaş yavaş onları yetiştirdi.[44]

---

[38] Bashir Francis'in Louis Van Rhett,"Prehistorik Araştırma ve İnsan Bilimleri Çevirisi",*Sümer,* Cilt 7, 1951, 11.
[39] RO, 'George' *Eski Irak'* Hussain Alwan Hussain tarafından çevrildi 'Dar Al-Huriya Al-Mutba'a for Basım ve Yayıncılık' Bağdat 1984 'S, 68-69.
[40] Al-Dabbagh, *Taki,* Bağdat 1988, 101.
[41] D. Garrod, "A new Mesolithic Industrv; The Natufian of Palestine", *Journal of Royal Anthropological Lnstitue Great Britain,* Vol, XLL, 1932, 261-264.
[42] D. Mellaart, *The Neolithic of the Neav East*, Thames and Hudson, London 1975, 273-310.
[43] Abdullah, Muhammed Sobhi, Bağdat 1990, 278-309.
[44] R. J. Braidwood, and L. S. Braidwood, "The Earliest Villaga Communities of South Western Asia, *Journal of Woeld His tory,* Vol: 1, 1953, 279.

Ta ki insan tahıl gibi ihtiyaçlarını aşan geniş alanlar yetiştirmeye başlayana kadar ve bu artış takas/değiş tokuş veya mübadele denilen şeyin ortaya çıkmasına neden oldu ve bundan sonra çömlekçilik gibi depolama ve nakliye için endüstriler doğdu. Tarım yağmura bağlı olduğundan, ilk tarımsal yerleşimler yağışlı bölgelerde ortaya çıkmış ve ilk yetiştirme yöntemi, taneleri serpmek veya ıslak toprağa ekmek ve daha sonra bu toprağı, yarmaya yardımcı olması için sivri uçlu bir silecekle kürekle çekmek olmuştur.[45]

Yakın Doğu bölgesi, Irak'ın kuzey ve kuzeydoğusundaki bölge, İran'ın batı bölgesi ve Güneydoğu Anadolu'daki dağlık bölgede yoğunlaşan ilk yerleşim ve tarım topluluklarının ortaya çıktığı ve tarım köylerinin geliştiği yerdir. Anadolu ve Levant ovalarında ortaya çıkan köy yerleşimleri, yabani tahılların ve bitkilerin ortaya çıkışını temsil ediyordu.[46] Buğday ve arpa erken dönemde Filistin, Suriye ve Anadolu'da ortaya çıktı.[47] Kökeni, Kuzey Irak'ta Jarmo köyünde (M.Ö. 7000) yapılan arkeolojik araştırmalarla açığa çıkarılan yabani tahılların ve iki sıra taneden oluşan Einkorn tipinde buğdayın başakları aynı zamanda Anadolu ülkesinde de bulunmuştur. Bu tip ve dört başaklı altı sıra taneden oluşan ikinci tip genetik bir mutasyon sonucu ortaya çıkmıştır.[48] Neolitik dönemde Akdeniz ile Hindistan arasında yaygın olan yulafın ise, buğday ve arpa tarlalarında yetişen bir ot olması muhtemeldir. Ayrıca MÖ 6000 civarında Germo ve Tel Khyuk yerleşimlerinde bulunmuştur. Keten ise Irak'ta Samarra ve Al-Sawan yerleşimlerinde ele geçmiştir. Levant ve Kuzey Irak bölgelerinde bulunan meyve türleri arasında üzüm bağları, hurma ve zeytin yer alır. Anadolu'nun farkli bölgelerinde kömürleşmiş elma kalıntılarına da rastlanmıştır (Şek.10).[49]

Balıkçılık zanaatının Yakın Doğu yerleşim yerlerinde antik çağlardan günümüze kadar devam ettiğini ele geçen balık ağları, her türlü ok uçları, mızraklar ve olta iğneleri gibi balıkçılık araçlarından anlamaktayız (Şek.11).[50] Hilal bıçaklar, bıçaklar, mühendislik makineleri ve palalar gibi hassas makineler, Orta Taş Devri'nde bulunan

[45] Taki Tabakçı, ve Nadia al-Dioni, *Taş Devrinde Arap Dünyası*, Kültür ve Enformasyon Bakanlığı, Bağdat 1988, 10-11.
[46] Otis, David, Gowan, *The Emergence of Civilization*, Bağdat 1988, 134.
[47] Frankfurt, 'Henry', *The Dawn of Civilizations in the Near East*, çeviren Michael Khoury, Beyrut, 1965, 41-42.
[48] S. Cole, *The Nwolithic Revolution*, London 1965, 11.
[49] S. Cole, London, 1965, 12.
[50] G. Clark, *World Prehistory "A New Outline*", Cambridge University Press, 1969, 72.

küçük makineler olarak tanımlanabilir.[51] Taş çekiç ve matkap gibi diğer sanayi dallarında kullanılan makineler vardır. Bileyiciler bu makineleri cilalamak için kullanılırdı. Deriyi delmek için keskin ve basit matkaplar, bızlar kullanılırdı.

Besin üretimi çağında da yeni aletler kullanılmaya başlandı ve bu aletler yiyecek hazırlamak ve tahılları ezmek için kullanılıyordu. Bu aletler arasında Neolitik Çağda yaygın olan silindirik, oval veya konik havaneliler yer alır.[52] Besin üretimi çağında, yün, keçe veya keten ipliği elde etmek için bir çubuğa dayanan iğler kullanıldı. İğ diskleri taş, çamur ve kemikten yapıldı ve Orta ve Doğu Anadolu'dan çıkarılan volkanik camın yanı sıra çakmaktaşı yaygın olarak yayıldı.[53] Denilebilir ki, tarım çağını önceleyen makineler ve tarım çağıyla birlikte yaşayan ve gelişen balta, orak, kırıcı, havan gibi makineler ve son olarak da çömlekçilik endüstrisi ortaya çıkmıştır.[54]

Sonuç olarak, insanın mağara ve mağaralardan ilkel hayata geçiş aşamasını tamamlamasıyla, yaşamda somut bir gelişme olmuştur. Küçük dairesel kulübelerin yapılması, geçim kaynaklarının gelişmesi ve insanın avlanma sürecinde hayvanı kendisi için bir araç olarak alması ve evcilleştirmesi, deriyi giysi olarak kullanması ve yemeğinde et kullanması gibi gelişmeler yaşanmıştır. Dönem insanı, ihtiyaçlarını tarım yoluyla karşılamak için bitki ürünlerini evcilleştirdi ve ekim için aletlerin üretimini çeşitlendirmiştir.[55]

İnsanın mağaralardan yerleşik yaşama geçişinin nedeninin iklim olduğunu büyük ve önemli bir rol oynadığını söyleyerek bitiriyoruz. Pleistosen çağın sonunda, dördüncü buzul çağında, insanın normal hayata geçmesi ve evcilleştirme ve tarım sürecinin gelişmesi ve ardından köylerin ortaya çıkışının tek nedeni iklim değildi belki ama insanın biyolojik evrimi, kültürel deneyimlerin birikimi, besin toplaması, aletlerin üretilmesi ve geliştirilmesi, barınak inşa etmesi, bazı bitki ve hayvan türlerini evcilleştirmesi gibi büyük önem taşıyan diğer nedenlerle paylaşılmıştır. İnsanın hareket etmesinin diğer sebepleri arasında insan tecrübesinin artması, bilgi birikiminin artması

---

[51] Al-Ani, Imad Tariq, *Neolitik Çağin Sonuna Kadar Irak'ta Taş Endüstrileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Bağdat Üniversitesi Sanat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Bağdat 1986, 14.
[52] Al-Ani, Imad Tariq, Bağdat 1986, sayfa 119-151.
[53] H. E. Wrigh, "Natural Environment of Early Food Production North of Mesopotamia", *Science,* Vol, 161, 1960, 335–338.
[54] Al-Dabbagh, Taki, 1992, 1993, dersler.
[55] K. Flannery, *Origins and Ecologicol Effects of Early Domestication in Iran and the Near East*, In ; D,E, P, A, 1969, 72.

ve ufkunun genişlemesi gibi faktörler, eski Yakın Doğu bölgesinde insan hayatında Neolitik devrimi meydana getirmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUZEY IRAK VE GÜNEYDOĞU ANADOLU'DAKİ DAİRESEL EVLERİN MİMARİSİ

Buzul çağlarının gerilemesi ve Pleistosen çağın sonunda meydana gelen büyük iklim değişikliğinden sonra ikinci bölümde açıkladığımız gibi insan yerleşik yaşama geçiş yapmıştır. Bu değişim insanın çevre ile olan ilişkisini geliştirmiş, dolayısıyla besinin toplanmasından, hayvanların ve bitkilerin evcilleştirilmesine, tarımın gelişmesine insan gücünü kendinde toplamıştır. Hayvan ağıllarının ve tarım alanlarının yaşam yerlerinin yakınında olması, sürekli bakım ve çalışmayı gerektirmiştir.[56] Bu, evlerin ahırlara ve tarım arazilerine yakın inşa edilmesini ve insanın konutunu inşa etmek için çevresinde bulunan malzemeleri kullanmasını gerektiriyordu. Ekinleri uzun süre beklemek insanın göreviydi, bu yüzden onu kışın soğuktan ve yağmurdan, yazın sert gecelerden ve sıcak güneşten koruyacak bir mesken olması gerekirdi. Toprağı çoğunlukla daire şeklinde kazıyor ve çakıl ve taş gibi çevresinde bulunan malzemelerden oluşan, çamur ve samanla karıştırılmış duvarlar yükselir. Ardından ağaç dalları gibi bitki malzemeleri ile üstünü bitirir ve şekli üstten açık kulübeler gibi olurdu.[57]

Eski Yakın Doğu'da bu biçim hakimdi ve bu kulübeler Mezopotamya Vadisi'nde ve ayrıca Güneydoğu Anadolu'da "köylü kulübeleri" olarak adlandırılıyordu. Bu kulübelerin temelleri taştan yapılmıştı ama Mezopotamya'da olduğu gibi temelsiz kulübeler de bulunmuştur. Birinci kattaki kulübeler temelsizken, ikinci kattaki konutlar taş temellerle inşa edilirdi.[58] Zeminlere gelince, genellikle nemi önlemek ve üzerine oturmayı kolaylaştırmak için çakıl ve taşlarla kaplanmış ve bu kulübeler Mezopotamya Vadisi'ne yayılmıştır.

Zawi Chemi köyünde, Suriye'deki Tuvia yerleşimi, Levant'taki Tofia konutları ve İran'daki Ali Kosh yerleşimi ile çağdaş olan bu yerleşimlerde basit plana sahip yuvarlak

---

[56] Robinson, Charles, Alexander, *Ancient History : From Prehistoric Times to the Death of Justinian*, N, 1958, p, 27 .
[57] Kufan Jack, *MÖ Dokuzuncu ve Sekizinci Binyıllar Arasında Levant'taki Medeniyet Birimi M 'Qasim Tuwer'ın Araplaştırılması,* Şam 1984, 87.
[58] Robinson, Charles, Alexander, N, 1958, 27–28.

kulübeler bulunmuştur.[59] Irak ve Anadolu'da yapılan kazılarda dairesel mimari açısından keşfedilen önemli yerleşim yerleri ve bunların zaman içindeki gelişimi hakkında detaylı bilgi vereceğiz

3.1. KUZEY IRAK

Neolitik Çağdaki arkeolojik sit alanları, yaşam için uygun bir ortam sağlayan Kuzey Irak'ta yoğunlaşmıştır. Ayrıca, Kuzey Irak'ta yapılan arkeolojik kazılarda, Neolitik Çağın başlarına kadar uzanan birçok yerleşim yeri ortaya çıkarılmıştır. Burada ormanlar, ovalar, yüksek dağlar ve diğerleri ile temsil edilen değişimden sonra insanın taşındığı ilk dairesel konutlar ortaya çıkarılmıştır. Bu bölge, tarımda ve hayvan evcilleştirmede meydana gelen ekonomik gelişmeyi temsil ediyordu. Bu dönemi temsil eden en önemli yerleşim yerlerinden biri, Dicle Nehri'nin doğu kıyısında yer alan ve Irak'taki en eski dairesel bina meskenlerini temsil eden Nimrik'tir. Nimrik ve Zawi Chemi ile birlikte Karim Shahir, Kurd Ali Agha, Malafa'at, Qurmuz Durra gibi diğer yerleşimler Neolitik Çağda Kuzey Irak'ın mimarisinin ilk simge yapılarını temsil ederler.[60]

Irak'taki mimari görünüm, basit binalar veya basit dairesel kulübeler veya sadece taşlardan yapılmış kaldırım döşemeleri veya dairesel bir şekilde toprağa oyulmuş meskenlerle sınırlıydı. Yapı malzemeleri olarak ise kaya, nehir taşı, kerpiç ve sal ile temsil edilen Irak çevresinde bulunan malzemeler kullanılmıştır[61]. Bu bölümde, dairesel mimariden dikdörtgen mimariye geçişini temsil eden önemli yerleşimlerden bahsedilecektir.

---

[59] Al-Ani, Imad Tariq, Bağdat 1986, 14.
[60] Solecki, Rose, Zawi Chomi Shanidar, *A Post Ploistocene Willaga Site in Northren Iraq*, 1964, Report of the VI International Congress, *on Quaternary*, Warsaw, 1861, 405-412.
[61] Dixon, et al., *Osidian stone and the Origin of Commerce*, çeviren Reza al-Hashemi, Sumar, cilt 28, 1972, 253-261.

3.1.1. Tholos Mimarisinin Yayılma Alanları

Bu mimari tipinin yayılışı Kuzey Irak, Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da Yukarı Fırat'ta, Irak'taki yayılım alanlarında ise arkeolojik kazılarda yapılmış 80'den fazla yapının bulunduğu (Yarm Tepe) yerleşiminde olmuştur, çoğu Tholos yöntemi kullanılarak yapılmış farklı planlara göre. Irak'ın kuzeyinde, 5,5 m çapında ve 50 cm kalınlığında duvarları olan Yarım Tepe'de, tüf ve samandan inşa edilmiş ve üzerine hafif bir kil harcı tabakası ile yerleştirilmiş, kendine özgü bir yapı bulunmaktadır.

haç şeklini alacak şekilde içten düz duvarlarla inşa edilmiş. Bu bina, diğer binalara benzemiyordu. Konumu, şeklinden dolayı, dolayısıyla muhtemelen yüzeyin şeklidir, Seviye: Araştırmacılar yüzeyin şeklini, şekli silindirik olma eğiliminde olduğundan konik veya kubbeli şeklin bu binanın yüzeyine desteklenemeyeceği veya yerleştirilemeyeceği şeklinde açıkladılar[62] (Şekil 38).

Bu tür, Samarra şehrindeki "Tel Al-Sawwan" bölgesi, Musul şehrindeki "Ghazoo" bölgesi ve Süleymaniye şehrindeki "Tel Bekum" bölgesi gibi Irak'ın birçok yerinde bulundu.

Bu tür mimari Kuzey Suriye'de yayılmıştır.Haber Nehri'nin sağ kıyısında yer alan en önemli yerleşim yerlerinden biri Suriye ve Türkiye sınırında yer alan Halaf yerleşimidir, Alman arkeolojik kazıcı Baron von Oppenheim, Burada 1889 yılında yapılan kazıda, 2006 yılında ise Suriye misyonundan oluşan bir başka kazıda Alman' ve (Thului) tipinde iki yapı bulunmuştur[63].

Thului tipi bir binanın bulunduğu Şagar Bazar mevkii Kamışlı şehrinin 40 kilometre güneyinde, Umm Kasr mevkii ise Haseke şehrinde bulunmaktadır, Araştırmacılar, Anadolu ülkesinin özellikle güneydoğu bölgesindeki (Thului) mimarisinin özgün yerlerinden biri olduğuna inanıyor.

---

[62] Behnam Abu Al- Soof, "Tell Es-Sawwan, Fifth Seasons Excavations (Winter 1967- 1968)", Sumer, 27(1-2), 1971, 3-7.

[63] Nadia Khalidis, *Tel Halaf ve Arkeolojik Kazıcı von Oppenheim*, çeviren: Farouk Ismail, Şam 2002, 23-24.

Bu bölge, özellikle mimari ve çömlekçilik alanında tipik (Halaf) kültürünü yansıtıyordu, Ve çanak çömlek: Gayono yerleşiminde dördüncü katmanda "Thului" desenli taş temeller bulundu,(Kawan Hyuk) sit alanında, (Damoztepe), (Tarlu) sit alanında, (Festekli Hyuk) sit alanında ve (Thului) planının bulunduğu Anadolu'daki diğer sitlerde[64] .

Bu tip mimarinin Antik Yakın Doğu bölgesinde yaygınlaşması Neolitik Çağ'a (çanak çömleği) yeni bir mimari önem kazandırmış ve mimari planlama alanında büyük önem kazanmıştır.Bazıları her zaman Orta Çağ'ın ortasında yer alan büyük bir yapı olabilir, arkeolojik sit alanı veya köyün duvarları diğer yapılarla karşılaştırılamayacak kadar kalındır ve temeli büyük dere taşlarından yapılmıştır, Sağlam, hasar görmemiş duvar ve temellerin bize ulaştığı, taşların büyüklüğü ve temellerin kalınlığı dikkate alındığında bu yapıların işlevinin dini ritüellerle ilgili olabileceği ve bu taşların farklı yerlerden taşındığı söylenebilir.

Çok sayıda işçinin elini gerektiren büyük bir çabayla nehre köye ulaştırıldı, Diğer neden ise bu binaların yakınında anne heykellerinin bulunması, Bay Max Mallowan'ın buraların ibadet veya türbe olarak belirlenmiş yerler olduğunu düşünmesine yol açarken, diğer araştırmacılar ise ocak, fırın bulunması nedeniyle buraların yerleşim için belirlenmiş yerler olduğuna inanıyor, ve çanak çömlek miktarları, Çömlekçilik: Diğer araştırmacılar, bunların ekonomik amaçlarla inşa edildiğine ve büyük boyutlarının nedeninin, bazılarının girişi olmadığı ve yukarıdan erişilebildiği için tahıl depolamaya yönelik odalar olduklarına inanıyor[65] .

Kuzey Irak'taki (Zawi Cami, Şanidar ve Malfaat) ve Suriye'nin kuzeydoğusundaki (Marbat) yerleşimlerin mimarisinde olduğu gibi, dairesel yapıların en eski zamanlardan itibaren ilk basit formlarıyla ortaya çıktığını söyleyerek özetleyebiliriz, (Jayunu ve Halan Jemi) Güneydoğu Anadolu'da. Neolitik çağın (dokuzuncu binyıl) ilk evrelerinden kalmadır.

---

[64] Pollock, *Excavations of the Halaf Occupation at Kazane Hoyuk*, 1998. Neo-Lithics. № 3, 6 –7.
[65] Munchaev, R. M. *Excavations at Yarim tepe 1972 : forth preliminary Report* Sumer, 29(1), 1973, 12.

M.Ö. iki bin yıldan fazla bir süre boyunca ortaya çıkmaya devam eden, daha sonra ortadan kaybolan ve M.Ö. 5. binyılın Halaf döneminde yeniden ortaya çıkan, düzenli bir şekle sahip, gelişmiş mimariye sahip dairesel planlı yapılar Thului binaları olarak bilinir.

Neolitik Çağ'ın başlarında ortaya çıkan basit ve naif dairesel mimariyle hiçbir bağlantısı yok gibi görünüyor[66].

3.1.2. Neolitik Çömlekçilik

Daha önce araştırmamızda insanın doğa yaşamına girdikten sonra kullandığı evlerin, kulübelerin ve kavşakların mimarisini ve kendi etrafında nasıl inşa etmeye başladığını sunduktan sonra, yapımı ilkel, dairesel bir mimari uygarlığın başlangıcını ürettik. Doğada bulunan malzemelerden yapılmıştı, Daha sonra insan aşama aşama gelişmeye başladı, kil, taş ve bitki dallarını kullandı, tarımı ve evcil hayvanları tanıdı.Bu, çömlekçiliğin bilinmeden önce Mezolitik çağda ve Neolitik çağın başlangıcındaydı.

Şimdi Neolitik çağda insanın çanak çömleği keşfetmesinden sonraki yuvarlak mimariyi ele alacağız.Bu tip mimariye (Thului) mimari deniyordu.Latince bir isimdir.Mezarlara (Messonian) benzediği için bu isim verilmiştir, (MÖ 5. binyılda Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'da dairesel ve dikdörtgen planlı antik yapılar olarak anılırdı).

Ancak son zamanlarda yapılan bazı kazı sonuçlarıyla desteklenen son araştırmalar, bu tür yapıların kökenlerinin MÖ 6. binyılda, Kuzey Irak, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'daki Halaf uygarlığına ait yerleşimlerde olma ihtimalini gösteren kanıtlar sunmuştur[67]. (Şekil 37)

---

[66] W. Watkins, *Two seasons of excavation at Tell Aqab in the Jezirah*, N.E. Syria. Iraq. Vol. 43, № 1 198127.
[67] S. Campbell, *The Halaf period in Iraq: old sites and new*. Biblical Archaeologist. Vol. 55, № 4, 1992, 182.

Bu hipotez, Neolitik Çağ'da insanın doğal çevreyle ilişkilerinde en önemli değişikliklerin meydana geldiği yerlerden biri olan Yukarı Mezopotamya bölgesinde bu tür mimarinin varlığını doğrulayan arkeolojik kanıtlarla doğrulandı, İttifak döneminde Kuzey Irak'tan, Kuzeydoğu Suriye'ye ve Güneydoğu Anadolu'ya kadar uzanan geniş bir kompleks grubunu gösteriyordu [68].

Tebb Kura sahasının kazıcısı Bay Tueller, bu sahadaki tüm binaların dairesel şekle uyacak şekilde konik çatılara sahip olduğunu ve kil kaplı ahşaptan inşa edildiğini doğruluyor[69] .

3.2. ZAWİ CHEMİ YERLEŞİMİ

Zawi Chemi, günümüzde "Zawi Jami" olarak bilinmekte olan en erken Orta ve Neolitik Çağlara kadar uzanan, tarım ve hayvanların evcilleştirilmesi yoluyla besin üretimi aşamasına geçişin başlangıcını göstermiş en eski köy olarak kabul edilmektedir.

Zawi Chemi, Yukarı Zab nehrinin (adı da buradan gelmektedir) kıyısından yaklaşık 95 metre uzaklıkta, Shanidar mağarasının 4 km batısında ve yaklaşık deniz seviyesinden 425 metre yükseklikte yer almaktadır.

Bitişikteki Bradost dağları yaklaşık 1.800 metre yüksekliktedir. Tepenin alanı yaklaşık 275 x 215 metredir (Şek.12).[70] Bir ila iki metre arasında bir derinlikte yatan en eski kalıntıları içerisindeki mesken kalıntıları iri çakıl taşlardan temeller üzerine inşa edilmiş düzensiz kerpiç duvarlardan oluşmakta ve yuvarlak kulübelere de rastlanmaktadır. Bu konut evlerinin naifliğine rağmen, bunlar Orta Taş Devri insanları tarafından inşa edilen en eski evlerdir. Dövüp ezmek için kullanılan taşların yanı sıra havan ve değirmen taşları da dahil olmak üzere bir dizi ilkel ev eşyası bulunmuştur.[71]

Zawi Chemi'nin mimarisi, 1 No'lu Yapı'ya dayanmaktadır ve bu kalıntılar, 'üç kez yeniden inşa edilmiş' düzensiz şekilli dairesel bir yapıya aittir. Yapının dairesel çapı yaklaşık 2 m'ye ulaşmıştır. Bu binaların duvarları irili ufaklı taşlardan örülmüştür. Bu

---

[68] R. Matthews, *The Early Prehistory of Mesopotamia.500,000 to 4,500 B. C. Subartu : Studies devoted to upperMesopotamia* ed. F. Mark. Turnhout, Belgiun. Vol. 5, 2000, 85 .
[69] M. E. L. Mallawan, *Excavations at Tall Arpachiyah*, Iraq. Vol. 2, № 1, 1935, 25.
[70] Baqir Taha, *Kadim Medeniyetler Tarihine Giriş* 'Bölüm 1, Bağdat 1973, 208-209.
[71] Rose Solecki, and Ralph Solecki, *Grooved Stones From Zawi Chemi Shanidar American Anthropologyist*, 72(4), 1970, 840.

duvarlar harçla kapatılmamış ve bu duvarlar Kuzey Irak'ta hayvan barınaklarında kullanılmaya devam edilmiştir.[72]

1 No'lu Yapı'da duvarların dibine dizilmiş düzgün şekilli 5 adet kaya bloğu, duvardan 3 metre mesafede ise kafatasları, koyun ve keçilere ait kalıntılar bulunmuştur. Bu kayalar ve hayvan kalıntılarının bu katmanın içinde gerçekleşen dini ritüelleri yansıttığına inanılmaktadır.[73]

Bu aşamadaki tüm konutların duvarlarını taş temeller üzerine inşa etmek için sal kullanıldığı ve zeminlerinin çamur ve küçük taşlarla döşendiği anlaşılmaktadır. Çamur tabakası ile karıştırılmış ağaç dallarından yapılmış çatıları beşik şeklinde yapılmıştır (Şek.14).[74]

İnsanoğlunun mağaralardan çıkıp normal yaşama geçmesinden sonra en erken yerleşim yeri olarak kabul edilen, Neolitik çağın başlangıcının ilk aşamasını temsil eden Zawi Chemi yerleşiminde, havaneli gibi kırıcı aletler çok sayıda ele geçmiştir. Aynı zamanda yabani tahıl gibi bitkiler yerleşim yeri halkının beslenmesinde önemliydi.[75]

3.3. KARİM SHAHİR YERLEŞİMİ

Karim Shahir yerleşimi, Kuzey Irak'ta Süleymaniye ilinde yer alır ve Profesör Bruce Howe'un kazdığı en eski yerleşimlerden biridir. Yerleşim Jarmo köyünün yaklaşık 1,5 km doğusunda ve Al-Chamchamal şehrinin 6 km doğusundadır. Deniz seviyesinden yaklaşık 788 metre yüksekliktedir.[76] Alanda yapılan kazılarda tek bir yerleşim tabakası ortaya çıkarılmış olup, yüzeyde düzensiz bir şekilde serpiştirilmiş taşlar dışında herhangi bir konut kalıntısına rastlanmamıştır. Çölde bulunan açık bir yere inşa edilmiş. Düzenleri neredeyse dairesel, bazı alanlar taşların yanmasından dolayı ocak ve yemek pişirme yeri olarak adlandırılmıştır.

Yerleşimin mimarisi, kaya katmanları ile zemine oyulmuş dairesele yakın bir şekle sahipti ve çatlak kayaların bulunduğu alanlar ocaklar ve yemek pişirme yerleri şeklini almıştır. Yanık kemiklerin varlığından sürekli olarak ateşe maruz kaldıkları

---

[72] Şeyh Adil Abdullah, tarıma başladı ve Irak'ta ilk köyler, Bağdat 1985, 43-44.
[73] R. L. Solecki, *An Early Village Site At Zawi Chemi Shanidar*, Undena Publications, Malibu 1980, 53.
[74] Gezi Fouad, *Tell Hassuna Kazıları,* Cilt 1 Bölüm 2, 1945, 34.
[75] M. Braidwood, *From Cave to Villaga in Prehistoric* Iraq, No, 124, 1951, 12-15.
[76] R. J. Braidwood, and Howe, 1960, 12 -15.

anlaşılmıştır. (Şek.15).[77] Bu alana taşınan çok sayıda çakılın ve yanan taşların varlığından, bina yapılarının bulunmamasından Karim Shahir yerleşiminin, kalıcı değil, geçici bir barınma yerini temsil ettiği söylenebilir.)Şek.16). [78]

Kazılarda, insanın günlük yaşamında kullandığı çok sayıda alet ve keçi, koyun, geyik, kurt ve benzeri hayvan kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Karim Shah'ın sitesi, kalıcı değil, geçici barınma yeriydi

3.4. KURD ALİ AGHA YERLEŞİMİ

Kurd Ali Agha yerleşimi, Yukarı Zab Nehri üzerinde yer almaktadır. Tepenin alanı yaklaşık 80x100 metredir. Chicago Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü kazmış ve dairesel biçimli binalar ortaya çıkarılmıştır.[79] Yerleşimde yapılan incelemelerde, 1.25 cm derinliğinde bir çukurdan oluşan bir yapıya ait bir temel ortaya çıkarılmıştır. Bu temel, taş parçaları ve nehir taşlarının eklendiği dairesel yapı kalıntılarını içermekteydi.[80]

Eğik çakıl taş aletler, çakmaktaşı parçaları, cilalı kemikler, boncuklar, koyun, keçi, domuz gibi hayvan kalıntıları da bölgede ele geçen buluntuları oluşturmuştur.[81]

3.5. MALAFA'AT YERLEŞİMİ

Kuzey Irak'ta Khazir Nehri üzerinde bulunan ve yaklaşık 120×90 metrelik bir arazi alanını kaplayan eski Irak yerleşimlerinden biridir. Deniz seviyesinden yaklaşık 288 metre yükseklikte olan ve Erbil ile Musul arasındaki bağlantı yolu üzerinde yer alan yerleşim yerindeki arkeolojik kalıntıların derinliği arkeolog Braidwood tarafından yapılan açıklamaya göre yaklaşık 1,5 metredir.[82] Sahada yürütülen test kazılar, Malafa'at yerleşiminin Kuzey Irak'taki ilk kalıcı köyler için bir model olduğunu doğrulayan birçok bina katının varlığını ortaya çıkarmıştır)Şek. 17). Bu yerleşimin

---

[77] L. S. Braidwood, R. J. and Braidwood, *Prehistoric Archaeology Along the Zagros Flanks*, OIP, Vol, 105, 1983, 151.
[78] R. J. Braidwood, and Howe, *Iraq Kurdistan*, 1960, 53.
[79] R. J. Braidwood, and Howe, 1960, 53.
[80] R. Braidwood, etal, olp, 105, 1983, 669.
[81] Sabri, Muhammad Abd al-Rahim, *Antik Yakın Doğu da Neolitik Çağın Başlangıcındaki Dairesel Evlerin Mimarisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Bağdat Üniversitesi Sanat Koleji, Bağdat Üniversitesi, Bağdat 1990, 49.
[82] Şeyh Adil Abdullah, 1985, 45.

mimarisi, kaba taşlardan dairesel biçimli olarak toprağa oyulmuş evlerden oluşmakta olup, yapılan test kazılarında üst üste yapılmış iki delik tespit edilmiştir ve bu iki delik oval şekilli ve 3.55 x 2.70 m ölçülerinde olup derinlikleri 70 cm'dir. Binanın "AL" olarak adlandırılan alt kısmı en eskisiydi ve zemini kırık taşlarla döşenmişti[83] . Bu kat. da kuzeye doğru yaklaşık 3 x 4 metre yer kaplayacak şekilde uzatılmış ve çukurun güney köşesine bir ocak kazılmış ve bu çukurun kenarları bir şekilde işlenmiştir.) Şek. 18)

Çatısının ağaç dalları ve çamur gibi kırılgan malzemelerden yapıldığı ve bu seviyede görülebilecek başka bir detayın bulunmadığı sanılıyor. Diğer yapılar, 90 cm derinlikte bir konut ve 40-35 cm derinlikte bir mezar alanıdır. Bu alanın orta tabakası ise dairenin doğu tarafında yer alan ve kalınlığı 15 cm'ye ulaşan çok sayıda küçük kaba taşların bulunduğu bir hendekten oluşuyordu. Son katman ise güneybatı tarafta yer alan 75-90 cm derinliğe ulaşan ve şekli birbirine yakın olan binanın temeline yayılmış irili ufaklı taşlardan oluşan bir konut katından oluşmaktadır (Şek.19). Taş aletler arasında kırık havanlar ve kenarları cilalı bıçaklar vardı. Ayrıca kemiklerden yapılmış süs boncukları ve boyuna takılan kolyeleri temsil eden delikli kemik parçaları da bulunmuştur.[84]

Malafa'at yerleşiminde, koyun ve domuz gibi mevcut olmayan iki tür dışında, Kuzey Irak'taki diğer bölgelerde bulunan hayvanlara benzeyen hayvanlar bulunmuştur; nedeni ise açık arazinin kalitesi ve yüksekliği, bu iki türün ormanlarda ve yeşil alanlarda yaşamasıdır.

Dolayısıyla Malafa'at yerleşimi, Neolitik Çağın başlarında, insanların Irak'ta yaşadığı yerleşim yerlerinden biridir.[85]

3.6. QURMUZ DURRA YERLEŞİMİ

Qurmuz Durra yerleşimi, Kuzey Irak'ta, Musul şehrinin batısında 50 kilometre uzaklıkta yer almaktadır. Bu yerleşimin adı, "Kızıl Vadi" anlamına gelen Türk kökenlidir. Edinburgh Üniversitesi'nden arkeolog Trevor Watkins yönetimindeki bir

[83] L. Braidwood, L, S, etal, olp, 105, 1983, 49 -52.
[84] R. Braidwood, and B. Howe, 1960, 50 -51
[85] L. S. Braidwood, etal, olp, 105, 1983, 118.

ekip tarafından 1986 yılında yerleşimin yol kazıları ve su boruları ile temsil edilen tahribata maruz kalması ve yakınında köy evlerinin inşa edilmesinin ardından kazısı yapılmıştır.[86]

Çalışmalarda, dördü kalın kil kaplamalı olmak üzere altı katman açığa çıkarılmıştır. Beşinci ve altıncı tabakalarda ise iki ev bulunmuştur. Bu iki tabakada 8 yapısal katı oluşturan kalıntılarla birlikte yapı kalıntılarından bahsedilecektir (Res.8).

3.6.1. Birinci Evin (AA) Yapısal Kalıntıları

Birinci evi temsil eden bu yapının kalıntıları, alanın güney tarafında doğrudan yüzey yığınlarının altında yer almaktadır. AA yapısının kalıntıları kısmen zemine kazılmış yapısal kalıntılardan oluşmaktadır (Şekil.20).[87] Bu ev, farklı boyutlarda duvarları olan oval şekilli bir odadan oluşuyordu, yani duvarlar bir tarafta düz, diğer tarafta eğikti ve AA yapısı dairesel ve kare olmak üzere iki şekildeydi.[88]

Bu evin yapım aşamalarını takip ettiğimizde derin bir çukurla inşa edildiğini, tabanının düzenli olarak taşlarla döşendiğini, yapının yerleşimin kuzey tarafında olduğunu, duvarlarının olduğunu görürüz. Zemini yeşilimsi sarı renkte kil kaplama ile boyanmıştır. Yapıya içeriden baktığımızda duvarda yapılan yenilemeleri, duvarın güney ucunda ise iki cepheyi görüyoruz. Duvarların alt kısmında 60 cm derinlikte sarı renkli kil kaplamayı, beyaz kil kaplamayı ve bu evde direklerin olmadığını görüyoruz.[89] Çatının açık olduğu yani çatı olmadığı için yapıyı destekleyen direklere ihtiyaç olmadığı söylenebilir. Zemin ise düzensiz bir alanda tespit edilmiştir. Taşların ateşe verildiği yerde, maruz kaldığı ateşin geriliminden renk değiştirdikleri söylenebilir. Zemin düzenli olarak çamurdan yapılmıştır. Yapının kuzeydoğu kesiminde sarımsı bir zemin ayırt edilmiştir. Döşeme harcının niteliğine göre sarımsı beyaz renktedir.[90]

Çatının açık olduğu yani çatı olmadığı için yapıyı destekleyen direklere ihtiyaç olmadığı söylenebilir. Zemin ise düzensiz bir alanda tespit edilmiştir. Yanmış harcından

---

[86] L. S. Braidwood, etal, olp, 105, 1983, 118 -119.
[87] T. Watkins, and Baird Douglas, Qormez Dere , *The Excavations of An Aceramic Neolithic Settlement Near Tell After North Iraq*, Interim Report, University of Edinburgh, 1987, 4.
[88] T. Watkins, 1987, 6.
[89] T. Watkins, 1987, 7.
[90]Sabri, Muhammed Abd al-Rahim, *Yakın Doğuda Neolitik Çağın Başlangıcında Dairesel Evlerin Mimarisi,* 1995, 59

arındırılmıştır. Taşların ateşe verildiği yerde, maruz kaldığı ateşin geriliminden renk değiştiren taşlar şeklinde ve diğer katlar bulunmuştur. Zemin düzenli olarak çamurdan yapılmıştır. Yapının kuzeydoğu kesiminde sarımsı bir zemin ayırt edilmiştir. Döşeme harcının niteliğine göre sarımsı beyaz renktedir.[91]

3.6.2. İkinci Evin (AB) Yapısal Kalıntıları

Bu evin yapısal kalıntıları kuzeyde yer almaktadır ve erken bir duvarın alt kısmını temsil eden ve aynı zamanda ilk duvarla kesişen harçlı yüzünde bir eğriliğin bulunduğu birinci evin (AA) batısında yer almaktadır. Sonraki evin temel ve zemininin altındaki harçlar sarımsı beyazdı.

Bu evin (AB) yapı kalıntılarının doğrudan birinci evin altında yer aldığı söylenebilir.[92] Erken ev, arazide yer alan yamacın birikiminde açılan büyük bir çukurdan oluşuyordu. İnce bir harç tabakası ile kaplanmıştı. Doğrudan toprak yüzeyinin altında bulunmuştur. Bu yapı kalıntılarının duvarlarında ve zemininde bir takım el yordamıyla kesimler yapılmış ve zeminin bir kez, duvar harcının ise yalnızca bir kez yenilendiği görülmektedir.

Evin zemininin basit olmadığını, özellikle son binanın merkezine kadar uzanan (AA) özelliklere sahip olduğunu görebiliriz. (AA) ve binanın temel ve duvarlarının çökmesi sonucu geldiği söylenebilir. Yıkılan duvarın alt kısmında turuncu ve kahverengi radyeden oluşan kerpiç bloklar, beyaz harç da bulundu. Çatıda ise yüzeyini kaplayan harç bulunmayan devasa çamur blokları vardır ve bu bloklar çatının kalıntıları olarak yorumlanmıştır[93].

3.7. NİMRİK YERLEŞİMİ

Nimrik yerleşimi, Irak'ın kuzeyinde ve bugünkü Dohuk ilinin batısında yer almaktadır. Nimrik'in tarihi Neolitik Çağ'a kadar gitmektedir. Varşova Üniversitesi'nden Profesör Stefan Karol Kozlowski tarafından tarafından kazılmıştır. Yerleşim alanı 2.27500 metrekaredir. Kazılarda farklı dönemlere tarihlenen iki yapı keşfedilmiştir.

---

[91] Sabri, Muhammed Abd al-Rahim, *Yakın Doğu da Neolitik Çağın Başlangıcında Dairesel Evlerin Mimarisi*, 1995, 59
[92] T. Watkins, T, 1987, 8.
[93] T. Watkins, T, 1987, 6-9.

Birinci yapı en eski dairesel konutları temsil ederken, ikinci yapı ise dağınık taşlarla kaplı bina katmanlarından oluşur. Bu da bölgedeki yenileme ve restorasyonun bir göstergesidir (Şek.21).

Bu kalıntılarda zengin bir yerleşim tabakasının varlığını doğrulayan bazı çakmaktaşı aletler, taş kırıcılar, parlatıcılar ve hayvan kemiği buluntuları ele geçmiştir.[94] Kazılarda, ikisinden bahsedilecek olan evlerin varlığı ortaya çıkarılmıştır (Şek.21).

3.7.1. İlk Ev

Bu ev, taş zeminin kuzey kesiminde yer almaktadır ve bu evin duvarları, zemin seviyesinden 40 cm derinlikte tamamen açığa çıkarılmıştır (Şek.22). Burada alt kısımlar kemerli formda yani tamamen daire şeklindedir. Üst kısımlar ise tadilatlar üzerine yeniden inşa edilmiştir. Yapının üzerine sonradan eklenen kil bloklar bulunmuştur. Bu blokların şekilleri farklıdır, bazıları daireseldir ve diğerleri, iklim faktörlerinin etkisiyle yan yana dizilmiş dikdörtgen şeklindedir.[95]

Yapılan kazılarda evin içindeki yapı kalıntılarına ait dört direk ortaya çıkarılmıştır. Bu kalıntılar, duvarın yapı seviyesinden yüksekte oldukları için çatıya destek olması amacıyla evin boşluğuna dağılmış direklerden oluşmaktadır. Bu direkler için özel bir zemin kazılmıştır. Evin iç katmanları düzenlenmişti, böylece ilk katman, küçük kireçtaşı blokları ve çakıl parçalarının karıştırıldığı gri çamurdu.

Evin duvarının batısında yer alan zemini temsil eden kil yer seviyesinden yaklaşık 70 cm aşağıya kadar uzanan, çakılla karışık ince fakat az sayıda tabakalar halinde bulunan kireçtaşı ile karışık kahverengi renkliydi.

Özetle, ilk ev, destek duvarları zayıf bileşimli bir çukurdur ve kazılan çukurun duvarları ile iç mekân arasında nem ve su sızıntısını önlemek için bir tampon görevi görür. Çatıyı desteklemek için ağaç dalları gibi kırılgan malzemelerden inşa edildiğine inanılan dört direk, yapısal bir görünümün parçası olabilir.[96]

---

[94] Sabri, Muhammed Abdurrahim, 1995, 61.
[95] Kozlowski, S, Kempestry, K, Szymczack, K, Mazurowski, R, and Reiche, A, *Preliminarv Report of the Excavations At Nemril* 9 ; Saddams Dam Salraga Project, 1986, 87, Sumar Vol, 46, 1989 – 1990, 21.
[96] Kozlowski, et al, Sumer, Vol 46, 1989 -1990, 19 -27.

3.7.3. İkinci Ev

Bu ev, alanın doğu tarafında yer almakta olup "binanın şeklinin net olarak bilinmediği ve herhangi bir taş zemine rastlanmadığı ve bu evin duvarının özellikle batı kesiminde tadilata tabi tutulmadığı" belirtilmektedir. Güney cephesi batı yönünden duvar kavisliydi ya da güney duvarı, bazı çalışmaklarda, batı ve güneyinin birleştiği ilk evde olduğu gibi, bu evin dairesel veya oval görünmesini sağlayacak şekildeydi.)Şek.23(Duvarın yüksekliği 1.5 m.dir. Bu evde bulunan direkler, çatıyı desteklemek için kullanılan orijinal yapı elemanlarını temsil ediyor. Sütunlar ve duvarlar kırmızı ve siyah boya tabakası ile kaplanmış ve batı kısımlarında zemin sarıya boyanmıştır.

Duvarların ölçülerine gelince, inşaatta farklılık gösteriyorlardı. İlk duvar beyaz-gri kireçtaşından yapılmış ve yoğun bitki elemanları ile karıştırılmıştır. Bunun nedeni, binayı güçlendirmek ve bölümlerini birbirine bağlamaktır. Bu duvarın alt kısımları 60 cm derinlikte başlar ve iyi durumdadır. Duvarın üst kısımları erozyona maruz kalmış olup, bu duvarın kalınlığı 35 cmyi bulmaktadır. Hafriyat çalışmalarının durması nedeniyle yerde, bu duvarın temeli bilinmektedir.[97]

İkinci duvar güneydoğuda uzanır, genişliği kuzeybatıda 75 cm, güneydoğuda 47 cm'yi bulur. Uzun, oval kil bloklardan örülmüştür ve bu blokların çoğu sarı kilden yapılmıştır. Rengi gri, ikinci tabaka açık gri ve sarımsı gri olmak üzere farklı renklerde olup, kalın kilden kırık taş ve çakıllarla yapılmıştır. Bu bina, dikey ve eğimli olarak düzenlenmiş büyük kalker parçaları bırakmıştır.[98]

[97] Kozlowski, et al, Sumer, Vol 46, 1989 -1990, 48 -50.
[98] Sabri, Muhammed Abdurrahim, 1995, 46-65.

3.8. UMM DABAGHİYAH TEPESİ

Bu tepe, Irak'ın Ninova ilinde antik Hatra kentinin 20 km doğusunda yer almaktadır. Yerleşim Neolitik Çağ'a, özellikle de MÖ 7. binyıldan erken Hassuna uygarlığının başlangıcına kadar uzanır.

Bu tepedeki yapılar taş temelsiz, tüf taşından inşa edilmişti. Araştırmacı Kirkbride, 1971-1973 yılları arasında yaptığı kazılarda binaların yerleşim planının genel olarak dikdörtgen şeklinde olduğunu gösterdi. Bu bölgede tamamı Hassuna uygarlığına, yani M.Ö. 7. bin yıla kadar uzanan 12 katman ortaya çıkarıldı. Tepe ilk dört katmana bölünmüştü. tepenin dibinde temelsiz çamur ve kilden yapılmış evler ortaya çıktı ve birinci ve ikinci katlarda konut evlerine ve hücre şeklinde binalara bölündüler.[99] Bu tabakada hücre şeklinde, içinde küçük odaların bulunduğu belirgin bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Kuzeyde üç grup, güneyde ise iki grup, girişi olmayan uzunlamasına bir koridorla bir salon veya iç avluya bağlanmıştır. Ortada çömlek kap yapımında kullanıldıkları ve bu odaların depo olarak kullanıldığı sanılmaktadır. Şekilleri hücre şeklinde olup bu yapı Tholos tipinde yapılmıştır. Alanda bulunan yapılar arasında, duvarları içe doğru eğimli, depo amaçlı kullanılan küçük odalardan oluşan yapı birimleri, bu konut birimlerinin içinde ise çanak çömlek pişirmek için kullanıldığı sanılan fırınlar bulunmuştur. Bu yapıların kalınlığı 50 cmyi bulmuştur ve tabanları 50 cmye ulaşmıştır. Ayrıca duvarlar kırmızıya boyanmıştı.[100]

---

[99]- Mortensen, *Patterns of interaction between seasonal settlements and early villages in Mesopotamia*. In: The Hilly Flanks. Studies in Ancient Oriental Civilizations No. 36, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1983, 207.

[100] Kirkbride, Umm Dabaghiyah, *Apreliminary Report*, Iraq, 34(1), 6-10 .

Umm Dabaghiyah kazı alanında keşfedilen malzemeler çağdaş yerleşimlerdeki benzerleriyle karşılaştırıldığında, Suriye ve Ürdün'ün iç bölgelerindeki yarı kurak bozkır bölgelerindeki Neolitik toplumlar arasında ortak bir kültürel bağın olduğu anlaşılmıştır. Umm al-Dabbaghiya'dan ve doğal konumundan elde edilen arkeolojik keşifler yoluyla buranın çiftçilerin yaşadığı bir köy olmadığı, daha ziyade bazı köylerden hayvan toplamak için gelen geyik ve yaban eşeği avlama uzmanlarının yaşadığı gelişmiş bir ticaret merkezi olduğu sonucuna varıldı.[101]

3.9. TELL HASSUNA

Musul şehrinin güneyindeki Şura ilçe merkezinin 8 kilometre doğusunda yer alan Hassuna köyü, Irak'ın en eski ikinci köyü olarak kabul ediliyor.

Bu köy, tarım devriminin gelişmelerine Jarmo köyünden daha net bir şekilde tanık oldu. Ayrıca dağların eteklerinde tarımsal yerleşimin başlamasından sonra köylerin kuzey ovadaki yayılımına da işaret etmektedir. Araştırmalar, 16 katmandaki kalıntılar yaklaşık on nesil boyunca yerleşimin devam ettiğini ortaya çıkardı. Musul şehrinin güneybatısında, 35 kilometre uzaklıkta bulunan bu tepe, dikdörtgen bir alanı temsil eder. Kazılar, alt kat sakinlerinin çadırlarda veya basit kulübelerde yaşadıklarını göstermiş ve bu nedenle ev kalıntıları bulunamamıştır. Ancak daha sonraki katmanlarda dikdörtgen planlı, tüften kalın duvarlı binalar ortaya çıkmıştır. Ev, farklı büyüklüklerde birkaç küçük odadan oluşuyordu ve bu odaların diğer kısmı depo veya yemek pişirmeye ayrılmıştı, Bunun kanıtı olarak bitki kalıntıları ve kömürleşmiş hayvan kemikleri ele geçmiştir.

[101] - P. Mortensen, Patterns of interaction between seasonal settlements and early villages in Mesopotamia. In: The Hilly Flanks. Studies in Ancient Oriental Civilizations No. 36, Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1983, 229.

Binaların zeminleri istiflenmiş taşlardan yapılmış, bir kil tabakasıyla kaplanmış ve binayı güçlendirmek için iç ve dış destekler içeriyordu. Çatılardan girilebilen ve depo olarak kullanılmış olması muhtemel olan bu odalar, daha önce de belirttiğimiz gibi çamur ve kamışlardan yapılmış ve ahşap sütunlarla desteklenmiştir. Çatılar iş yeri olarak kullanılıyordu. Bu evlerin duvarları ve zeminleri sıvalıydı ve tabanların altında çakıl veya kamıştan yapılmış temeller olabilirdi. Koridorlarda kil eşikler ve kapı durdurucu taşlar vardı.Ayrıca banklar da vardı. Hemen hemen tüm binalarda yuvarlak veya dikdörtgen bir fırın bulunur. İnsanoğlu binaların tabanlarına içi sıvalı kil, dışı bitümden depolar inşa etmiş ve bunları ağızlarına kadar toprağa gömmüştür, Bu ilk evlerin zemininde depolama çukurları vardı, 2'den 6'ya kadar olan son katlarda evler daha da büyümüş ve artık açık bir orta avlu etrafında inşa edilmiştir[102] .

Yuvarlak binaların yanı sıra, alanı 4 m'ye ve duvar kalınlığı 35 cm'ye kadar olan birkaç kabaca kare odadan oluşan dikdörtgen yapı kompleksleri de vardı. Yerleşim katmanlarındaki oda sayısı giderek artmaktadır. Keşfedilen birçok paralel alçak duvar sıraları, bir deponun veya tahıl kurutma tesisinin temeli olabilir [103].

3.10. YARIM TEPE

Musul'un Tel Afer İlçesinin 7 kilometre batısında yer alan 6 arkeolojik tepeden oluşan bir gruptur. Bu bölgenin tarihi M.Ö. altıncı binyıla (MÖ 5600 civarı) kadar uzanmaktadır. Bu tepeler, Iri adı verilen bir nehrin her iki yakasında uzanır. Sovyet heyeti burayı kazarak, 12 seviyeden oluşan ve 6 metre derinliğe sahip ilk tepenin özelliklerini ortaya çıkardı.

Kazılar, binaların buna göre inşa edildiğini gösterdi. Binalar dikdörtgen planlı olup, tabanlar sıkıştırılmış kilden, duvarlar ise tüften yapılmıştır. Duvarların köşeleri kırmızıya boyanmıştır.[104]

---

[102] Fouad Gezisi, Tel Hassouna polis karakolu, Sümer cildi, cilt 1, bölüm 1, 1945, 36.
[103] Roger Matthews, The early prehistory of Mesopotamia, 50,000 - 4,500 BC. Brepols, Turnhout 2000, 65- 66.
[104] Al-Dabbagh, Taki, Irak Medeniyeti, Birinci Bölüm, Bağdat 1985, 130.

Heyet, barınma için kullanılan birkaç odadan oluşan bir dizi evi kazdı. Bu evlerde odalar arasında boşluklar ve koridorlar vardı. Girişler avluya veya koridora bakıyordu ve odalarda yuvarlak veya oval ocaklar vardı (Şekil-37). Kazıcılar, girişlerin binanın çatısının üst kısmından olabileceğini öne sürmüşlerdir. Önemli yapılardan biri olan, iki sıraya bölünmüş 14 odadan oluşan tholos tipi bir yapı ortaya çıkarılmıştır. Bunun tüm köy halkı için barınak olarak kullanıldığı ileri sürülmüştür[105].

Tepenin üçüncü katında Hassuna dönemine tarihlenen, büyük pişmiş topraktan yapılmış, en önemli yapılardan biri sayılan ve göz adı verilen dairesel bir yapı bulunmuştur. İçinde çömlek kapları ve hayvan kemikleri ele geçmiştir. Sıvadan yapılmış ve depolama amaçlı kullanılan büyük bir kap vardır. Dördüncü katta binalar ve binaların duvarları ortaya çıkarılmıştır. Halaf uygarlığından kalma renkli çanak çömlek kaplar bulunmuştur.[106]

1-3 katlarda, duvarları sıva kaplı koridorlarla birbirine bağlanan, dikey olarak yerleştirilen veya inşa edilen büyük kil bloklardan inşa edilen çok odalı dikdörtgen binalar ortaya çıktı. Bu tarz Hassouna dönemine özgüdür (Şekil-38).

Dördüncü katta ise mimari daha düzenli ve planlaması daha düzenli yapılmıştı. Bu katta ayrı ayrı inşa edilmiş, avluları sıvadan yapılmış 12 ev vardı. Daha sonra yapılan kazılarda yeni odaların eklendiği ve avluların çatılarla kapatıldığı, evin dışında yaklaşık 12 fırın yapıldığı ve bu fırınların çanak çömlek yapımında kullanıldığı söylenebilir.[107]

Beşinci katta, depolama amaçlı kullanılan, dairesel planlı iki sıra halinde düzenlenmiş 12 büyük oda bulunmuş, duvarları güçlendirmek için destekler yapılmış, köşeleri güçlendirmek için kil ile karıştırılmış kamış izleri bulunmuştur. Tahılların kurutulması ve diğer ev işlerinde kullanılmak üzere alan sağlamak amacıyla kapılara taş raylar yerleştirilmişti ve tavanlar düzdü.

---

[105] N. Merpert , and R Munchajev, *Early Agricultural Settlements in the sinjar Plain*, Northron Iraq, Vol, 35, 1973, 94.
[106] Salman İsa, *Sümer Dergisi*, Cilt 25, 1969, 30.
[107] N. Merpert, The investigations of Soviet expedition in Iraq 1973. Sumer,Vol. 32, № 1. 1976, 95.

Altıncı katta binalar büyüyüp hantallaştı, birçok oda oluştu ve merkezi binalardan yoksun kaldı[108] (Şekil. 39).

7-8. katmanlarda dikdörtgen yapılar ve dairesel yapıların bir araya geldiği iki katlı dikdörtgen ve dairesel fırınlar ortaya çıkmış olup Mezopotamya'nın en eski fırınları arasında yer almaktadır.

Araştırmacı Al-Rafidain, dairesel binalara bağlı tholos biçimli dikdörtgen bir evi açığa çıkarmıştır. Çoğunun sivri çatısı vardı. Ayrıca duvarları havalandırmak için bir giriş sistemi de yaptılar. Ayrıca tahıl depolamak için depolar da vardı.

12-9 katlar ise dairesel binalara bağlı dikdörtgen planlı yapılardır. Kazılar üç bileşik bina ve bitişik binaları ortaya çıkarmıştır. Kompleks yapılar, kalın duvarlı, 2x2 metre ölçülerinde 5 odanın bulunduğu açık avlularla ayrılmıştır. 35 metre yüksekliğinde büyük tüf blokları ve üzerine kamış hasır yerleştirilmiş, fırınlar bu odalara dışarıdan bağlanmış ve bu planlama daha sonraki aşamalarda da devam etmiştir[109].)Şekil. 4**0**)

Kazılar, Yarım Tepe tepesine bağlı Çanak Çömleksiz Neolitik çağda Hassouna uygarlığını temsil eden başka tepelerin de bulunduğunu doğrulamıştır.

3.11. SOTO TEPESİ

Musul şehrinin Sincar bölgesinde, Yaram Tepe'nin 3 kilometre batısında yer alan Soto Tepesi'nde yapılan kazılarda 8 yapı katı ortaya çıkarıldı, En eskisi, kil zemine içi boş biçimde kazılmış farklı büyüklükteki dairesel çukurlardan oluşan ilk katmandır.

[108] J. Mellaart, *The Neolithic of the Near East,* Scribner's, New York, 1975, 164.
[109] N. Y. Merpert, "The investigations of Soviet expeditions in Iraq 1974", *Sumer,* 33(1), 1977, 68.

Tüm alanda 5 ev bulunmuştur. 1973 yılında Rus heyeti tarafından yapılan kazılarda Hassuna öncesine ait katmanlar ve Hassuna dönemine ait başka katmanlar da bulunduğu görülmüştür. Soto Tepesi, Umm Dabbaghiyah Tepesi ile erken Hassuna uygarlığı arasındaki kültürel ilişkinin doğasını ortaya koymuştur. Tepenin arasında girişleri teraslardan yapılmış ve kurutma için kullanılan alçak duvarlı binalar vardır [110].

Kültürel unsurların birliğinden dolayı tarımın yaygınlaşması yerleşim yerlerini etkilediği için bu yerleşim yerlerinde tarım daha organize hale gelmiştir. Daha önce kurulmuş yerleşim yerleri olabilecek binalar vardır ve tarım yayıldığında defalarca yeniden inşa edilmiştir[111].

3.12. KOR TEPE

Bu alan, tarihi Hassuna öncesine ait olan Yarım Tepe'den 6 kilometre uzakta bulunmaktadır. Bu alan 2 tepeden oluşmaktadır. Sadece bir tepe kazılmıştır, ikinci tepe ise konumu nedeniyle kazılmamıştır. İlk tepe ise kazılarak dört kat ortaya çıkarıldı ve tholos yöntemiyle yapılmış, dikdörtgen planlı, toprak arazi üzerine oyuk formda inşa edilmiş bir ev bulundu. Depolama için kullanılan küçük odalar ve bu evin bazı bölümleri ile birlikte ana girişi 1 metrekare olan üç bölüme ayrılır.

Bu evin bitişiğinde evler bulunmuştur. Evlerden birinin tabanında üç adet çömlek kap bulunmuştur, Bu yerleşimdeki evler zemin üzerine inşa edilmiş, tabanları kalın kilden yapılmış, bazılarının tabanları sıvalı ve tümünün duvarlar tüften yapılmıştır**,**

Bu bölgelerde yapılan kazılar, Hassuna uygarlığının, özellikle Mezopotamya'da eski Orta Doğu uygarlığına kadar uzanan yeni ve gelişmiş kültürleri yaydığını kanıtlamıştır[112](Şekil . 41).

---

[110] R. Munchaev, The Halaf culture: peculiarities of the V Mil. B. C. North Mesopotamian architecture, Al-Rafidan.Vol,18, 1997, 71.

[111] P. Akkermans, *Hunter-gatherer continuity: the transition from the Epipalaeolithic to the Neolithic in Syria*. In .From river to the Sea, The Paleolithic and the Neolithic on the Euphrates and in the Northern Levant.ed. O. Aurenche[et al.], ledian 2004, 287.

[112] N. Y. Merpert, *Early agricultural settlements in the Sinjar Plain*, Northern Iraq. Iraq. 29(2), 1973, 101; Merpert, N. Y.1981,Op.Cit, 61.

İnsanın kendisini ve yerleşimini savunmak için icat ettiği savunma modellerinden biri de "kompakt binalar" tipidir. Kor Tepe yerleşimcileri, tepeyi eğimli taraftan korumak için kompakt binalar yöntemini izlemiştir. Araştırmamızın odak noktası olan 11a katmanı, büyük, dikdörtgen planlı yapıların yayıldığı, doğu tarafında tapınağın izole bir konumda yer aldığı bir katmandır. Kazı yapanların görüşüne göre, bu katman bir kale veya dini bir merkezden çok büyük bir savunma kalesi olarak değerlendirilmiştir. Güneydoğuda tepe kenarına yakın birbirine bitişik olup aralarında boşluk bulunmayan, cephesi içe bakan, dış tarafı yamaca bakan, kapısı ve pencereler olmayan konutlar yapılmıştır. Form ve işlev açısından yerleşim için bir savunma duvarı biçimine benzeyen kompakt-sıralı bir yapı bloğu oluşturmuştur [113].

3.13. GÜNEYDOĞU ANADOLU BÖLGESİ

Buzul Çağı'ndan Holosen'e geçiş sonucu insanın yeni iklim koşullarına ve çevreye uyum sağladığı ilk dönem olarak kabul edilen Neolitik Çağ, çeşitli alanlarda geçim kaynaklarının gelişmesiyle insanlık tarihinde bir devrim olmuştur. Bu dönem, Anadolu'nun güney yarısında ve Ankara ovasının kuzeyinde dağların düz yamaçları boyunca yer alan ormanlık alanda yoğunlaşmıştır. Anadolu platosunun güney kesimlerindeki yerleşimlerin yoğunluğu volkanik taştan yapılan endüstrilerden kaynaklanıyordu.[114]

Bu dönemde meydana gelen gelişme, avcılık ve toplayıcılık hayatının bir parçası olduğu için bir anda gerçekleşmemiş ve bu geçiş dönemi, insanın belli bir noktada bir yapı kurmaya çalıştığı doğada insanın varlığına izin vermiştir.[115] Neolitik Dönem, çanak çömlekli ve çanak çömleksiz olmak üzere ikiye ayrılır. Bu ayrım, yerleşimleri ve basit planlamayı anlatan aşamalar olarak kabul edilir. Bu dönemden bize ulaşan en önemli yerleşim modeli, dairesel planlıdır. Bu planda alt kısımları taş, üst kısımları ise dairesel şekilde kerpiçten inşa edilmektedir (Şek.24). Ancak yaşamın gelişmesiyle birlikte Çayönü'nde olduğu gibi yapım şeklinin değiştiği, dikdörtgen yapının ortaya çıktığı ve

[113] S.A. Jasim, *Excavations of Tell Abada, A Preliminary Report*, IRAQ, vol.45, 1983, 173.
[114] James Mellaart, *The, Neolithic of the Near East*, Thames and Hudson, London 1975, 91.
[115] S, Çanak Özdöl, "Çömleksiz Neolitik Çağda Güney Doğu Anadolu da Din ve Sosyal Yapı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 26, 2011, 172-199.

müstakil yapıların inşa edildiği görülmektedir.[116]

Bu dönem, insanın su kaynaklarına, tarım yapmak ve hayvan otlatmak için verimli topraklara yakın yerlere yerleştiği ve her türlü mimarinin yapıldığı mimari uygulamaların ilk ortaya çıkışı olarak kabul edilir. Göl ve bataklıkların kıyısındaki ham kaynaklara yakın alanlar ve yüksek doğal araziler konut seçiminde ilk sırayı aldığından, insan ihtiyaçlarına göre belirli gereksinimleri karşılamaktadır. Bu yerler aynı zamanda Çayönü yerleşiminde olduğu gibi kuşlar, balıklar ve çeşitli yumuşakçalar gibi onlara uygun koşulları sağlamak için hayvanların varlığını içermektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Neolitik Döneme ait eski yerleşim yerlerinin mimarisi yuvarlak yapı, yuvarlak/dikdörtgen yapı ve dikdörtgen yapı olmak üzere üçe ayrılır. Bu bölümde bölgedeki yuvarlak planlı mimariye sahip Neolitik Dönem yerleşim yerlerinden bahsedilecektir.

Tablo 1. Güneydoğu Anadolu Bölgesi Neolitik Dönem Yerleşkeleri (Özdemir, M., 2017)

YUVARLAK YAPILAR	Hallan Çemi (Diyarbakır yakınlarında) Körtik Tepe (Diyarbakır ilindeki Bismil'e bağlı Ağıl Köyü)
YUVARLAK/DİKDÖRTGEN YAPILAR	Çayönü (Diyarbakır yakınlarında) Göbekli Tepe (Şanlıurfa il merkezinin yaklaşık olarak 22 km kuzeydoğusunda) Mezraa-Teleilat (Şanlıurfa İli Birecik İlçesi yakınlarında) Gusir Höyük (Siirt Yukarı Dicle Havzası) Sumaki Tepe (Batman İli'nin Beşiri İlçesi batısında)
DİKDÖRTGEN YAPILAR	Nevali Çori (Şanlıurfa İli'nin Hilvan İlçesi yakınlarında) Akarçay Tepe (Şanlıurfa İli Birecik İlçesi yakınlarında) Cafer Höyük (Malatya il merkezinin yaklaşık 40 km kuzeydoğusunda)

[116] Özdemir, M. "Neolitik dönem Anadolu Mimarisinden Bir Kesit: Çayönü", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3(3), 2017, 248-260.

3.14. ÇAYÖNÜ

Çayönü yerleşmesi, Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu bölgesinde, Diyarbakır ilinde, Dicle Nehri'nin kollarından biri üzerinde yer almaktadır. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ'dan Orta Çağ'a kadar yerleşim izleri açığa çıkarılmıştır (Şek.25).[117]

Yerleşimde yapılan kazılar, toplam alanın yaklaşık %12'sini kapsıyor ve özellikle alt etabında, üslup ve mimari tarzıyla alanın geri kalanından ayrılan dairesel yapılar bulunmuştur. Tepenin doğusundaki yapılar, küçük, basit, yuvarlak yapılı, ağaç dallarından örülmüş saz ve çamurla karıştırılmış kulübelerden oluşan ilk yerleşimin yapıları olup, bunların alanı yaklaşık 1000 m^2'dir. Bu aşamada duvar ve tavan ayırıcı yoktur. Çayönü yapıları temellerine göre incelendiğinde, bunlar, taş temelli ve çamur zeminli olarak inşa edilmiş yapılar ile ve diğer temelsiz yapılar şeklinde iki tiptedir.

Tepenin kuzey ve güneyinde ise dikdörtgen planlı, taş temellere sahip, sazlarla örtülü ve ağaç dallarından inşa edilmiş, içten dikdörtgen planlı kafes mimarisi gelişmiş ve ortaya çıkmıştır. Ocak güney ya da batı cephelidir ve yapıların boyutları 5 metredir (Şek.26-A-B).[118] Kazılar, alt evrede dairesel biçimli iki yapının varlığını ve alanın doğu ucundan bakir araziye kazılmış dairesel biçimli beş yapı katı ortaya çıkarılmıştır (Şek.27).[119]

Yerleşimde günlük yaşamda ve avcılıkta kullanılan çakmaktaşı ve çok sayıda yabani bitki kalıntısına rastlanmıştır.[120]

3.15. HALLAN ÇEMİ

Hallan Çemi yerleşimi, Dicle Nehri'nin kollarından biri olan Batman Çayı'na bağlanan Sason Çayı'nın batı kıyısında yer almaktadır. Yerleşme 1991 yılında Batman

---

[117] Jak Yakar, *Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and the Early ChalcolithicPeriod*, Graph-Chen Press, Kudüs 1991, 41 -42.
[118] M. Özdemir, "Neolitik Dönem Anadolu mimarisinden Bir Kesit, Çayönü*", Tarih veG elecek Dergisi*, 3(3), 2017, 248-260.
[119] Mellaart, James, 1975, 93-94.
[120] Aslı Erim Özdoğan, *Çayönü, Türkiye de Neolitik Dönem,* Metinler Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, 63 -65.

Barajı inşaatı nedeniyle keşfedilmiştir (Şek.28). Diyarbakır Müzesi ve Delawere Üniversitesi tarafından bu yerleşimde dört mevsim kurtarma kazısı sürdürülmüştür. Kazılarda yerleşimin Çanak Çömleksiz Neolitik Çağa kadar uzandığı ve yaban hayatından yerleşim yaşama geçişi temsil ettiği ortaya çıkarılmıştır. Höyüğün kapladığı alan 7 hektardır.[121]

Alanda yapılan kazıların ilk aşamasında bir avluyu çevreleyen bir grup küçük dairesel kulübe ortaya çıkarılmış, daha sonra ilk üçü yuvarlak kulübe olmak üzere dört kat kazılmıştır. Zemini düzensiz bir şekilde çakıldan yapılmış ve bu kulübelerin iç yüzeyi C harfi şeklindedir. Bu kulübelerin tabanlarının çapı 2 metre olup, temiz ve alçı kaplı değildir. Bu yerleşimde çok miktarda saman bulunmuştur. Duvarları taştan yapılmış diğer kulübeler bulunmuştur (Şek.29).

İkinci aşamada ise, dairesel biçimde yapılmış, kumtaşı ile işlenmiş bir grup kulübe daha bulunmuştur. Bu kulübelerin çapları 4 metreyi bulur ve duvarlarında beyaz yuvarlak taşlar kullanılmıştır. Zeminlerine gelince, zemini döşemek için kumtaşı levhalar yerleştirilmiştir.[122]

Son aşamada ise dört dairesel kulübe keşfedilmiş ve zemini sarı kumla karıştırılmış çamurla yapılmıştır. Tavan ise ahşap direklerle desteklenmiştir. Kulübenin ortasında duvarlara bitişik yarım taş oturma yerleri vardır. Ocak ise batı veya güney tarafında bulunmuştur. Ekonomik olarak, yerleşimin sakinlerinin, yaban koyunu ve geyik gibi kalıntılardan hayvancılık ve avcılık yaptıkları anlaşılmıştır.[123]

3.16. GUSİR HÖYÜK

Siirt'e 40 km mesafede ve Dicle Nehri'nin kollarından biri üzerinde yer alan yerleşme, 1989 yılında tespit edilmiş, 2009 ve 2012 yıllarında İstanbul Üniversitesi'nden Prof. Dr. Necmi Karul tarafından kazılmıştır. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda yerleşim görmüştür (Şek.30).

---

[121] M. Özdemir, "Neolitik dönem Anadolu mimarisinden Bir Kesit: Çayönü*", Tarih veGelecek Dergisi*, 3(3), 2017, 248-265.

[122] Jak Yakar, *Eski Anadolu Toplumunun Arkeolojideki Yansımaları/Neolitik ve Kalkolitik Çağ Toplumlarının Sosyo Ekonomik Yapıları, İnanç Sistemleri ve Teknolojileri*, Homer Kitapevi Yayıncılık, İstanbul 2014, 43.

[123] Michael Rosenberg, *1200 Yıl Önce "Uygarlığın Anadolu dan Avrupa ya Yolculuğun Başlangıcı" Neolitik Dönem,* Yapı Kredi Kültür ve Sanayi Yayıncılık, İstanbul 2007, 84.

Birinci mimari tabakada, çukur tabanlı, yuvarlak yapı ve buna bağlı dikdörtgen planlı yapılardan oluşan 10 metre çapında bir merkezi yapı bulunur. Düzensiz taşlarla örülü duvarın kısmı dal-örgü tekniğinde yapılmıştır. Taş duvarın iç yüzeyi ve ahşap üst kısmı kerpiç tabakası ile kaplanmıştır. Yerleşimde başka yuvarlak planlı çukurlara sahip kulübeler de bulunmuştur. Duvarları taştan yapılmıştır. 1.5 metreye ulaşan iç duvarın uzunluğu dış duvardan daha derindir (Şek.31).[124] Yuvarlak planlı taşlardan inşa edilmiş çapı 9 metreyi bulan bir başka yapı daha tespit edilmiştir. Duvarları kerpiçle, tabanı küçük düzgün taşlarla kaplıydı. Tavanı ağaç dallarından yapılmış ve tavanın ortasında bir açıklık yapılmıştır.

Yerleşimde ele geçen buluntular arasında, öğütme taşları, havan elleri, kaba şekilli taş kaplar, boyuna asılan çift delikli boncuklar ve obsidyen aletler yer alır.[125]

3.17. GÖBEKLİ TEPE

Güneydoğu Anadolu'da, Şanlıurfa'ya 15 km uzaklıkta bulunan Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem'e tarihlenen bu yerleşme, ilk olarak 1995 yılında Şanlıurfa Müzesi başkanlığında ve Klaus Schmidt bilimsel danışmanlığında kazılmıştır (Şek.32). Üçünü tabakada MÖ 10.000-9.000 yıllarına tarihlenen dikilitaşlı dairesel yapılar bulunmuştur. Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ A evresine tarihlenen en alttaki bu tabaka Göbekli Tepe'nin en önemli tabakası olarak değerlendirilmektedir (Şek.33). III. Tabaka, T şeklinde 10-12 dikilitaş ve onları içine alan yuvarlak duvarlar ile bunun merkezinde daha yüksek ve karşılıklı yerleştirilmiş iki dikilitaştan oluşan yapılarla temsil edilen tabakadır (Şek.34).[126]

3.18. KÖRTİK TEPE

Güneydoğu Anadolu Bölgesinde Diyarbakır ilinin doğusunda, Dicle Nehri üzerinde yer alan yerleşmede Ilısu Barajı suları altında kalacağından 2015 yılında Prof. Dr. Vecihi Özkaya tarafından kurtarma kazıları gerçekleştirilmiştir (Şek.35). Neolitik

---

[124] Bahattin Çelik, "*Şanlıurfa-Yeni Mahalle"*, M.Özdoğan, N, Başgelen ve P.Kuniholm (Ed.), *The Neolithic in Turkey*, Vol.2, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2011, 138-164.
[125] Necmi Karul, *"Gusir Höyük",* M, Özdogan, N. Basgelen ve P. Kuniholm (Ed.),The Neolithic in Turkey/The Tigris Basin, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Istanbul, 2011, ss. 1-17.
[126] Klaus Schmidt, *Göbeklitepe. Türkiye de Neolitik Dönem, Metinler,* 115 -131, Arkeoloji ve, Sanat Yayınları, İstanbul 2007, 116-119.

Dönem öncesi yerleşim başlayan höyükte Neolitik Döneme ait yuvarlak planlı yapılar açığa çıkarılmıştır.[127]

Yapılar yaklaşık 3 metre çapında ve toprak zemin üzerinde taş temele sahip ve duvarları balçıkla sıvanmış saz ve daldan yapılmıştır (Şek.36). Körtik Tepe'de mezarlar hem yapı içinde hem de yapı dışında olabilmektedir. Körtik Tepe yerleşim özellikler Kuzey Mezopotamya'daki yerleşimler benzerlik göstermektedir.[128]

[127] V. Özkaya, ve A. Coşkun, *"Körtik Tepe", 12000 Yıl Önce "Uygarlığın Anadolu dan Avrupa ya Yolculuğunun Başlangıcı" Neolitik Dönem*, YKY, İstanbul 2007, 87-98.
[128] Klaus Schmidt,1200 Yıl Önce *"Uygarlığın Anadolu dan Avrupa ya Yolculuğun Başlangıcı" Neolitik Dönem,* Yapı Kredi Kültür ve Sanayi Yayıncılık, İstanbul 2007, 93.

KARŞILAŞTIRMA VE SONUÇ

Buzul Çağının sonunda yerkürede meydana gelen ve insanın mağaralardan çıkıp doğadaki yaşama geçişine neden olan iklim değişikliğinden sonra ekonomik hayat ve insan düşüncesi gelişmiştir. Neolitik Dönem, insanın yiyecek toplamakla geçen bir hayattan yiyecek üretmeye geçişini ve hayvanlarını evcilleştirmesini içerir. Bu yaşam biçimindeki değişiklik, özellikle eski Yakın Doğu'da Kuzey Irak ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde mimari tarzın da gelişmesine yol açmıştır. Her iki bölgede de Neolitik Dönem'de yaklaşık on bin yıllık gelişim sürecine sahip dairesel mimari yapı ön plana çıkmaktadır. Yapım yöntemleri ve kullanılan yapı malzemeleri açısından da benzerlikler taşımaktadır.[129] Bu iki bölgedeki insanlar, ekin yetiştirmeye ve hayvanları evcilleştirmeye yardımcı olmak amaciyla su kaynaklarına yakın olan bu konutları geliştirdiler. Bütün bunların yanı sıra kendilerini kışın soğuğundan ve yazın sıcağından koruyacak mekanlar tasarlaması gerekiyordu.

Söz konusu dairesel konutların yapımında kullanılan hammaddeler, küçük ve büyük taşlar, nehir taşları, sal, kerpiç, ağaç bitkileri, hayvan derileri gibi yakın çevreden elde edilebilecek malzemelerden oluşmaktaydı. Duvarları oluşturan sazları birarada tutmak için çamurla sıvamışlar, kerpiç tuğlalar yapmışlar, dal örgüden oluşan tavanları ahşap direklerle desteklemişlerdir.[130]

Her iki bölgenin paylaştığı yapısal temellere gelince, bunlar dairesel şekle yakındı ve Kuzey Irak'ta bulunan Zawi Chemi yerleşiminin ilk katmanlarında olduğu gibi temeli olmayan konutlar bulunmuştur. Güneydoğu Anadolu'da Çayönü yerleşiminde konutların temelinde çamurla karıştırılmış küçük nehir taşları kullanılmıştır. Ancak yerleşimlerin diğer evrelerinde tüm zeminler küçük taşlarla döşenmiş ve çamurla sıvanmıştır. Temellerde taş ve çamur kullanılmasının amacı, konutun zeminlerini topraktan ve nemden izole etmekti. Bahsedildiği gibi Neolitik Dönem insanı taş kullanarak evlerinin zeminini zemin seviyesinden yukarıya çıkarmaya çalışırlardı. Bunun amacı atık suyu uzaklaştırmak, rutubetten korumak ve üzerine oturulmasını kolaylaştırmaktı.[131] Bu zeminler zamanla gelişmiş ve düzenli taşlarla örülerek

[129] Al-Ani Imad Tariq, Bağdat 1086, 14-15.
[130]- Robinson, Charles, Alexander, N, 1958, 28.
[131] Aslı Erim, Özdoğan, *Çayönü, Türkiye de Neolitik Dönem*, Metinler Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007, 63-65.

sağlamlaştırılmıştır. Zemin farklı bir şekle bürünmüş ve düzleşmiştir. Bazı zeminler kırık, kömürleşmiş ve siyah renkte bulunmuştur. Bu durum bu gibi zeminlerin bir ocak için kullanıldığını gösterir. Çeşitli yerleşim yerlerinde ve zaman içinde, yapılan imar ve tadilatların geçmesiyle zemin renklenmiş, Kuzey Irak'ta gri taşlar ve sarı taşlar kullanılmıştır. Güneydoğu Anadolu'da sarı taşlar kullanılmış, sonrasında temellerin renkleri gelişmiş, temeller özellikle çatıyı taşıyan direkleri desteklemek için kullanılmaya başlanmıştır.[132]

Kuzey Irak'taki Nimrik yerleşimi gibi Neolitik Dönem konutlarında taş temel üzerinde yükselen duvarlar çamurdan harçla kaplanmıştır.[133] Duvarların yapımında irili ufaklı taşlar kullanıldığı ve düz bir şekilde örüldüğü için şekilleri farklı olmuş, normal inşaata yakın bir şekilde konstrüksiyonel hale getirilmiş ve aynı binadaki duvarlar bir arada tutulmuştur. Kuzey Irak'taki Qurmuz Durra yerleşim yerindeki gibi duvarlar aynı binada bulunmuş, ancak bir yandan düz diğer yandan eğik bir şekilde inşa edilmiş ve bu dönemde duvar yeşilimsi sarı renkli bir kil tabakası ile kaplanmıştır. Daha sonra farklı renklerde, özellikle griye meyilli beyaz renkteki duvarların inşasında kireçtaşı kullanılmış ve taş, yoğun bitki elementleriyle karıştırılmıştır. Bunun nedeni, Nimrik yerleşim yerinde olduğu gibi duvarları güçlendirmek ve parçalarını birbirine bağlamaktı.[134]

Özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, yuvarlak mimarinin çoğunun doğada bulunan malzemelerden yani çamurla karıştırılmış ağaç dallarından ve kaba taştan yapıldığı anlaşılmaktadır. Çayönü yerleşiminde olduğu gibi Neolitik Dönemden itibaren konutların şeklinde meydana gelen gelişmeyle birlikte bu dallar aynı zamanda tavanları desteklemek için kullanılmıştır.[135] Ayrıca Hallan Çemi yerleşiminde olduğu gibi konutların duvarları kumtaşından örülmüştür.[136]

Irak ile Anadolu ülkeleri arasındaki Neolitik Dönem dairesel yapıların karşılaştırmasını yaptığımızda, iki medeniyette yapıların yapıldığı doğal çevrenin çok farklı olmadığı görülmektedir. Her iki bölgede de duvarların inşasında çamur ile

---

[132] M. Özdemir, Neolitik Dönem Anadolu Mimarisinden Bir Kesit: Çayönü. *Tarih ve Gelecek Dergisi,* 3(3), 2017, 248 – 253.
[133] Kozlowski, et al, Sumer, Vol 46, 1989 -1990, 19 -27.
[134] T. Watkins,1987.
[135] L. S. Braidwood, etal, olp, 105, 1983, 118 -119.
[136] T. Watkins, 1987, 7.

karıştırılmış taş kullanılmıştır. İki bölgenin harcının rengi zaman içinde farklılık göstermiştir.[137] Irak'ta sarı, yeşilimsi sarı, grimsi beyaz, Anadolu'da yeşilimsi sarı ve gri renk kullanılmıştır. Neolitik Dönemde konut yapım yöntemi basit şekilde dairesel bir çukur kazmakla sınırlı olup tabanı düzensiz taşlarla döşenmiş, duvarları çamur, kerpiç ve taşlardan örülmüştür. Çatı için ise Neolitik Dönemde antik Yakın Doğu bölgelerinde çamurla karıştırılmış ağaç dalları kullanılmıştır. Aynı zamanda çatısı açık bırakılarak yapılmış çukur yapılar vardır. Qurmuz Durra yerleşim yerinde olduğu gibi çatı yapımında çamur kullanılmıştır. Kuzey Irak ve Güneydoğu Anadolu'da konutların çatıları kırılgan malzemelerden yapılmıştır.[138] Gusir Höyük ve Hallan Çemi yerleşimlerinde olduğu gibi tavanı taşıyan ahşap direklerden faydalanılmıştır.[139]

İnsanın mağaralardan çıkıp doğayı kendine yer edindikten sonra besin toplama aşamasından besin üretme ve ekin yetiştirmeye geçişin, yapıların aldığı yuvarlak şeklin nedenlerini ve sonuçlarını tez çalışmamızda ele almaya çalıştık. Neolitik Dönem insanı hayvanların evcilleştirilmesi ve tarım yapılması amacıyla su kaynaklarına yakın bir yerde kendisi için bir konut inşa etmek zorunda kaldı. Böylece insan, çevreyi bu hayatta kendisine yardımcı olacak önemli bir faktör olarak aldı.

Kuzey Irak ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi gibi ve eski Yakın Doğu'nun bazı bölgelerinde Neolitik Dönemde inşa edlen evlerin birincisi yuvarlak çukur şeklindedir. Zemini çakıl ve büyük taşlarla kaplar, duvarları taş ve çamurdan yükseltir, sonra ağaç dallarıyla temsil edilen tavanı yağmur suyunun içeriye sızmasını önlemek için onun üzerine kapatır ve çamurla sıvar. Mimaride tercih edilen dairesel planın, Paleolitik Çağda kullanılan deri çadırların zemin şekli ile bir ilişkisi olduğu, Neolitik Çağdan sonra bu evlerin gelişerek kare, dikdörtgen gibi çok biçimli bir hale geldikleri söylenebilir.

Dairesel planlı yapılar aynı zamanda bir avlu, odalar ve girişten oluşuyordu. Neolitik Çağın başındaki dairesel yapı gelenekleri, eski Yakın Doğu bölgesinin geniş alanlarını kapsıyordu. Kuzey Irak'ta Zawy Chemi, Karim Shahir, Nimrik ve diğer yerleşimler ile Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Çayönü, Göbekli Tepe gibi

---

[137] Tell Hassuna nın Safar, *Fawad Kazıları* Cilt 1 Bölüm 2, 1945, 34.
[138] Michael Rosenberg, 1200 Yıl Önce *"Uygarlığın Anadolu dan Avrupa ya Yolculuğun Başlangıcı" Neolitik Dönem,* Yapı Kredi Kültür ve Sanayi Yayıncılık, İstanbul 2007, 84.
[139] Necmi Karul, "Gusir Höyük", M, Özdogan, N. Basgelen ve P. Kuniholm (Ed.),*The Neolithic in Turkey/The Tigris Basin*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2011, 1-14.

yerleşimlerde, ayrıca Arap Yarımadası boyunca İran ve Suriye'de yayılmıştır. Dairesel şekle sahip mimarinin olduğu yerleşim yerlerinde yapılan araştırmalar söz konusu mimari tarzın doğuya doğru yayıldığını ve genişlediğini göstermektedir.

Özetlemek gerekirse tezin konusu olan dairesel planlı mimarinin başlangıcını ve gelişimini Neolitik Çağın başında Kuzey Irak ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Abdullah, Muhammad Sobhi, *Iraq and the Levant, Tarih Öncesi Çağlardan Eski Babil Döneminin Sonuna Kadar Medeniyet ve Siyasi Bağlantılar.* (Doktora Tezi), Mustansiriya Üniversitesi, Bağdat 1990.

Abu al-Suf Behnam, *Antik Dünyanın Bölgelerinde Neolitik Çağın Bazı Yönleri,* kitabının bir taslağı, 1993.

Abu al-Suf, Behnam, *Shadows of the Ancient Valley*, Kültür ve Enformasyon Bakanlığı, Küçük Ansiklopedi Serisi No.2, Bağdat 1992.

Al-Ahmad, Sami Saeed Al-Hashemi, Reda Jawad, *Eski Yakın Doğu Tarihi*, Yüksek Öğretim ve Bilimsel Araştırma Bakanlığı, Bağdat 1986.

Al-Ani, Imad Tariq, *Neolitik Çağın Sonuna Kadar Irak'ta Taş Endüstrileri*, (Yüksek Lisans Tezi), Bağdat Üniversitesi Sanat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Bağdat 1986.

Al-Dabbagh, Taki ve Al-Jader, *Doğal Çevre ve İnsan, Irak Medeniyeti*, Kısım 1, Bağdat 1985.

Al-Dabbagh, Taki, *Irak Medeniyeti*, Birinci Kısım, Bağdat 1985.

Al-Jasim, Sabah Abboud, *Irak ve Güneybatı Asya'da Her Türlü Gıdadan Gıda Üretimine Geçiş*, (Yüksek Lisans Tezi), Bağdat Üniversitesi Sanat Koleji Arkeoloji Bölümü, Bağdat 1975.

Al-Khalaf, Jasim Muhammed, *Irak'ın Doğal, Ekonomik ve Beşeri Coğrafyası Üzerine Dersler, Uluslararası Arap Çalışmaları Enstitüsü*, Arap Bildirimi Komitesi Yayınları, Baskı 2, Kahire 1961.

Alman Jeolojik Misyonu, "Basra Körfezi Havzasında Yeni Işıklar ve Irak'ın Güney Ovasının Yaratılışı", *Alsumaria,* Cilt 31, 1975.

Al-Rawi, Abdul-Jabbar, *Al-Badia*, Basım ve Yayın için Dar Dijla, Bağdat 1947.

Al-Ruwaishid Saadi, "The Caves in the Near East", *Sumer,* cilt: 25, 1996.

Baqir, Taha, *Kadim Medeniyetler Tarihine Giriş,* Bölüm 1, Bağdat 1973.

Bashir Francis'in Louis Van Rhett, *Prehistorik Araştırma ve İnsan Bilimleri Çevirisi Sümer Cilt*, Cilt: 7, 1951.

Braidwood, M., *From Cave to Villaga in Prehistoric Iraq*, No:124, 1951.

Braidwood, R. J. and Hwoe, B., *Prehistolic investigations in Iraq Kurdistan*, Chicago Press, Chicago 1960.

Braidwood, R. J., and Braidwood, L. S., "The Earliest Villaga Communities of South Western Asia", *Journal of World History*, Vol: 1, 1953.

Braidwood, L. S, and Braidwood, R, J., *Prehistoric Archaeology Along the Zagros Flanks*, OIP, Vol:105, 1983.

Brooks, C, *The Evolution of climate*, 2nd, ed, London ,1921.

Çelik, Bahattin, "Şanlıurfa-Yeni Mahalle, M. Özdoğan, N, Başgelen ve P. Kuniholm (Ed); The *Neolithic in Turkey*, Vol.2, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2011.

Clark, G. *World PreHISTORY "A new Outline"*, Cambridge University Press, 1969.

Cole, S., *The Nwolithic Revolution*, London 1965.

Darid and Euth, *Archaeological at Las the World*, Thamas and Hudson, London, 1975.

Dixon, et al., *Osidian stone and the Origin of Commerce*, çeviren Reza al-Hashemi, Sumar, cilt 28, 1972.

Erim, Özdoğan, Aslı, *Çayönü, Türkiye'de Neolitik Dönem*, Metinler Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

Flannery, K., *Origins and Ecologicol Effects of Early Domestication in Iran and the Near East,* In; D, E, P, A, 1969.

Flannery, K., "The origigins of Agriculture, ln, Annual Review of Anthropology", Edited by, B. J. *Siegel*, VOL: 2, 1973.

Frankfurt, Henry, *The Dawn of Civilizations in the Near East*, çeviren Michael Khoury, Beyrut 1965.

Garrd, D., "The Falaeolithic of Southern Kurdistan, Excavations in the Caves of Zarzi and Hazar Mard", *American school of Prehistoric Research BuIIetin,* No: 6, 1930.

Garrod, D., "A New Mesolithic Industrv; The Natufian of Palestine", *Journal of Royal Anthropological Lnstitue Great Britain,* Vol, XLL, 1932.

Gezi Fouad, *Tell Hassuna Kazıları,* 1. Cilt, Bölüm 2, 1945.

Helback, H., *The Paleoethnobotany of the Near East and Europe,* In, Braidwood, R. J. and Howe, B, OP, cit, 1960.

Husted, Corden, *Irak Coğrafyasının Doğal Temelleri,* Jassim Muhammed el-Khalaf tarafından çevrildi, Arap Basını, Bağdat 1984.

Karul, Necmi, "Gusir Höyük", M. Özdogan, N. Basgelen ve P. Kuniholm (Ed.), *The Neolithic in Turkey/The Tigris Basin*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2011.

Klaus Schmidt, *1200 Yıl Önce "Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğun Başlangıcı",* Neolitik Dönem, Yapı Kredi Kültür ve Sanayi Yayıncılık, İstanbul 2007.

Kozlowski, S, Kempestry, K., Szymczack, K., Mazurowski, R., and Reiche, A., *Preliminarv Report of the Excavations at Nemril 9,* Saddams Dam Salraga Project, 1986, 87, Sumar Vol, 46, 1989 – 1990.

Kufan, J., *MÖ Dokuzuncu ve Sekizinci Binyıllar Arasında Levanttaki Medeniyet Birimi* - M, Qasim Tuwer, ın Araplaştırılması, Şam 1984.

Lubke, A., *The Woeld of Caves*, New York 1985.

Melekler, Essam, "Eski Uygarlıklarda Zoolojinin Gelişimi", *Sümer Dergisi*, Cilt: 30, 1974.

Mellaart, D., *The Neolithic of The Neav East*, Thames and Hudson, London 1975.

Mellaart, J., *The, Neolithic of The Near East,* Thames and Hudson, London 1975.

Michael Rosenberg, *1200 Yıl Önce* "*Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğun Başlangıcı" Neolitik Dönem*, Yapı Kredi Kültür ve Sanayi Yayıncılık, İstanbul 2007.

Obeid, Bassam Abd al-Rahman ve diğerleri, *Irak Coğrafyası ve Bazı Komşu Ülkeler*, Milli Eğitim Bakanlığı, Bağdat 1993.

Otis, David, Gowan, *The Emergence of Civilization*, Bağdat 1988.

Özdemir, M., "Neolitik Dönem Anadolu Mimarisinden Bir Kesit: Çayönü". *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 3(3), 2017.

Özdöl, S., "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağda Güneydoğu Anadoluda Din ve Sosyal Yapı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 26, 2011.

Özkaya, V. ve Coşkun A., *"Körtik Tepe", 12000 Yıl Önce "Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı" Neolitik Dönem*, YKY, İstanbul 2007.

Ro, George, *Antik Irak*, Kültür ve Enformasyon Bakanlığı, Baskı 2, Bağdat 1986.

Ro, George, *Eski Irak*, Çev. Hussain Alwan Hussain, Dar Al-Huriya Al-Mutba'a for Basım ve Yayıncılık, Bağdat 1984.

Robinson, Charles, Alexander, *Ancient History: From Prehistoric Times to The Death of Justinian*, N, 1958.

Sabri, Muhammad Abd al-Rahim, *Antik Yakın Doğu'da Neolitik Çağın Başlangıcındaki Dairesel Evlerin Mimarisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Bağdat Üniversitesi Sanat Koleji, Bağdat Üniversitesi, Bağdat 1990.

Schmidt, Klaus, *Göbeklitepe, Türkiye'de Neolitik Dönem*, Metinler, syf. 115 -131. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2007.

Şerif İbrahim, *Irak'ın Coğrafi Konumu ve İslam Fethine Kadar Genel Tarihi Üzerindeki Etkisi* 'Shafiq Press, Bağdat tarih yok.

Şeyh, Adil Abdullah, *Tarıma Başladı Ve Irak'ta Ilk Köyler,* Bağdat 1985.

Solecki, R. L., *An Early Village Site at Zawi Chemi Shanidar*, Undena Publications, Malibu, 1980.

Solecki, Rose, Zawi chomi Shanidar, "A Post ploistocene Willaga Site in Northren Iraq", 1964, *Report of the VI International Congress*, on Quaternary, Warsaw 1861.

Solecki, Rose and Solecki, Ralph, *Grooved Stones from Zawi Chemi Shanidar American Anthropologyist*, 72(4), 1970.

Tabakçı, Taki, *Taş Devrinde Arap Dünyası*, Kültür ve Enformasyon Bakanlığı, Bağdat 1988.

Watkins, T, and Douglas, Baird, "*Qormez Dere, The Excavations of An Aceramic Neolithic Settlement Near Tell After North Iraq*", Interim Report, University of Edinburgh, 1987.

Wrigh, H. E., "Natural Environment of Early Food Production North of Mesopotamia", *Science*, Vol, 161, 1960.

Wright, H., *Climatc and Prehistoric Man in The Eastern Mediterranean*, In, Braidwood, R. J. and Howe, Bop, cit, 1960.

Yakar, Jak, *Eski Anadolu Toplumunun Arkeolojideki Yansımaları/Neolitik ve Kalkolitik Çağtoplumlarının Sosyo Ekonomik Yapıları, İnanç Sistemleri ve Teknolojileri*, Homer Kitabevi Yayıncılık, İstanbul 2014.

Yakar, Jak, *Prehistoric Anatolia: The Neolithic Transformation and The Early Chalcolithicperiod*, Graph-Chen Press, Kudüs 1991.

EKLER

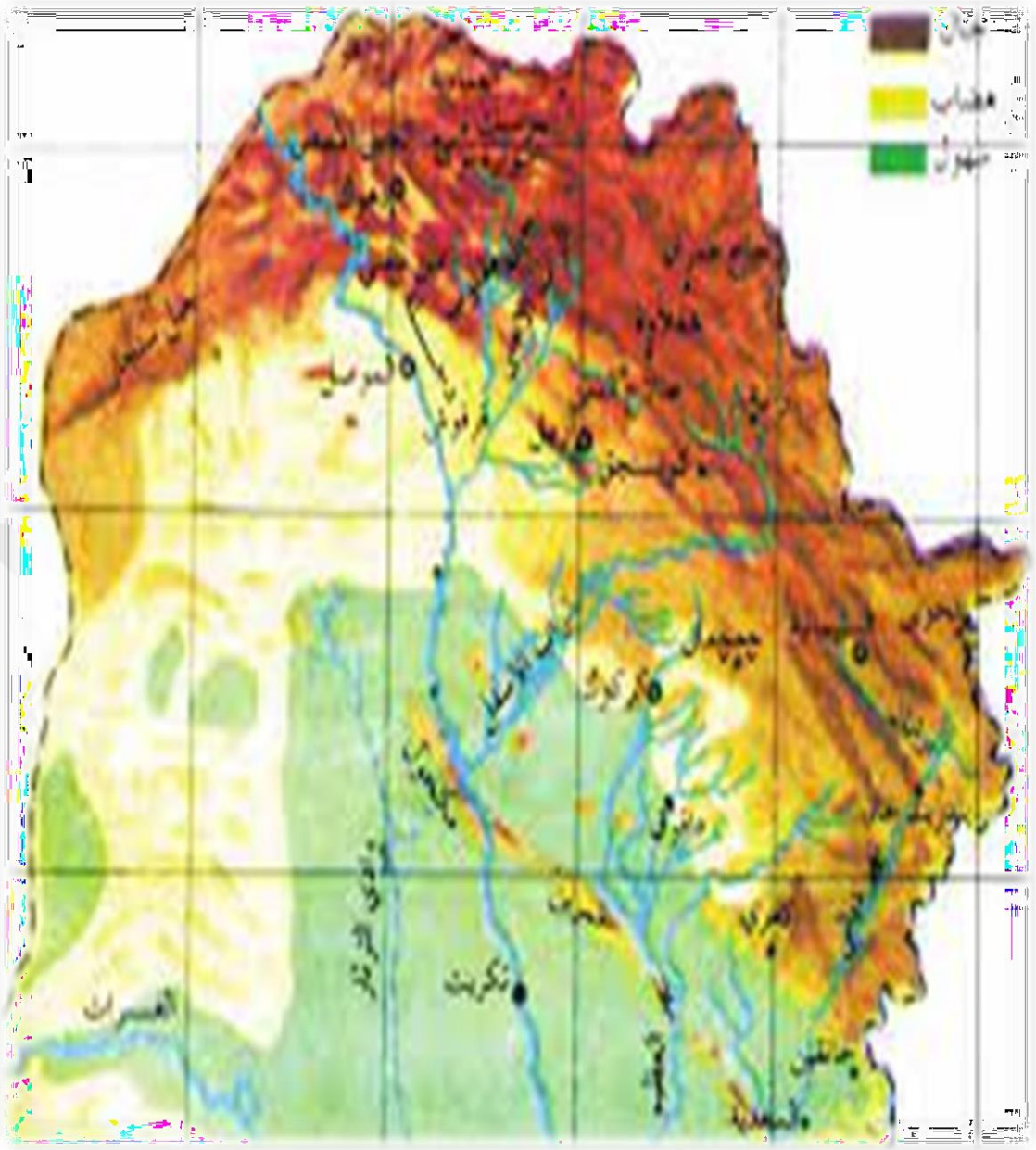
EK-1. ŞEKİLLER VE RESİMLER

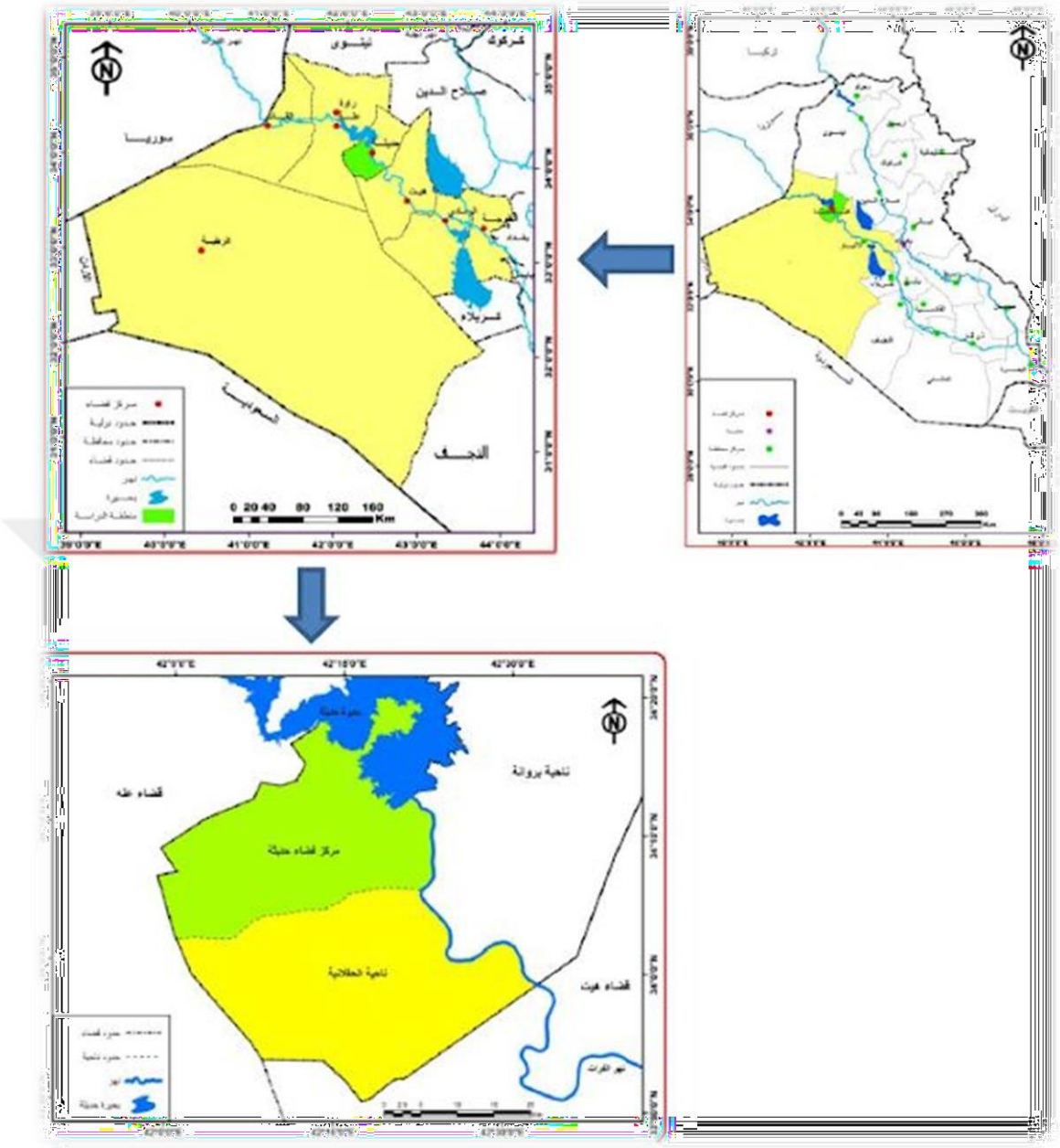
Şekil 1. Irak, Dünyanın Üç Kıtası Arasında Yer Almaktadır; Asya, Afrika, Avrupa (https://www.pngwing.com)

Şekil 2. Irak'ın Asya'daki Konum
(Al-Dabbagh, Taki, 1985)

Şekil 3. Irak'ın dağlık bölgesi
(https://www.slideshare.net/ayadalharis)

Şekil 4. Irak'taki batı platosu
(https://www.slideshare.net/ayadalharis)

Şekil 5. Irak'taki Tortul Ova
(https://twitter.com)

Şekil 6. Anadolu Haritası
(https://turktt.com)

Şekil 7a. Schneider Mağarası
(https://www.basnews.com)

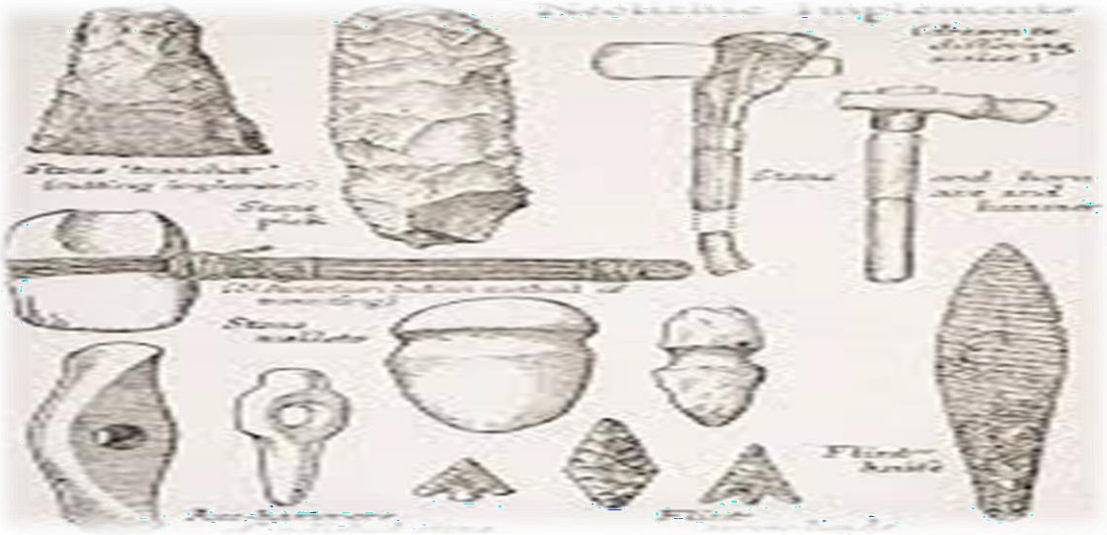
Şekil 7b. Allija Mağarası, Türkiye'nin Kuzeyi
(https://www.dailysabah.com(

Şekil 8a. Pleistosen Dönemde Buzun Çökmesi
(https://akhbarelyom.com)

Şekil 8b. Pleistosen Dönemde Buzun Çökmesi
(https://akhbarelyom.com)

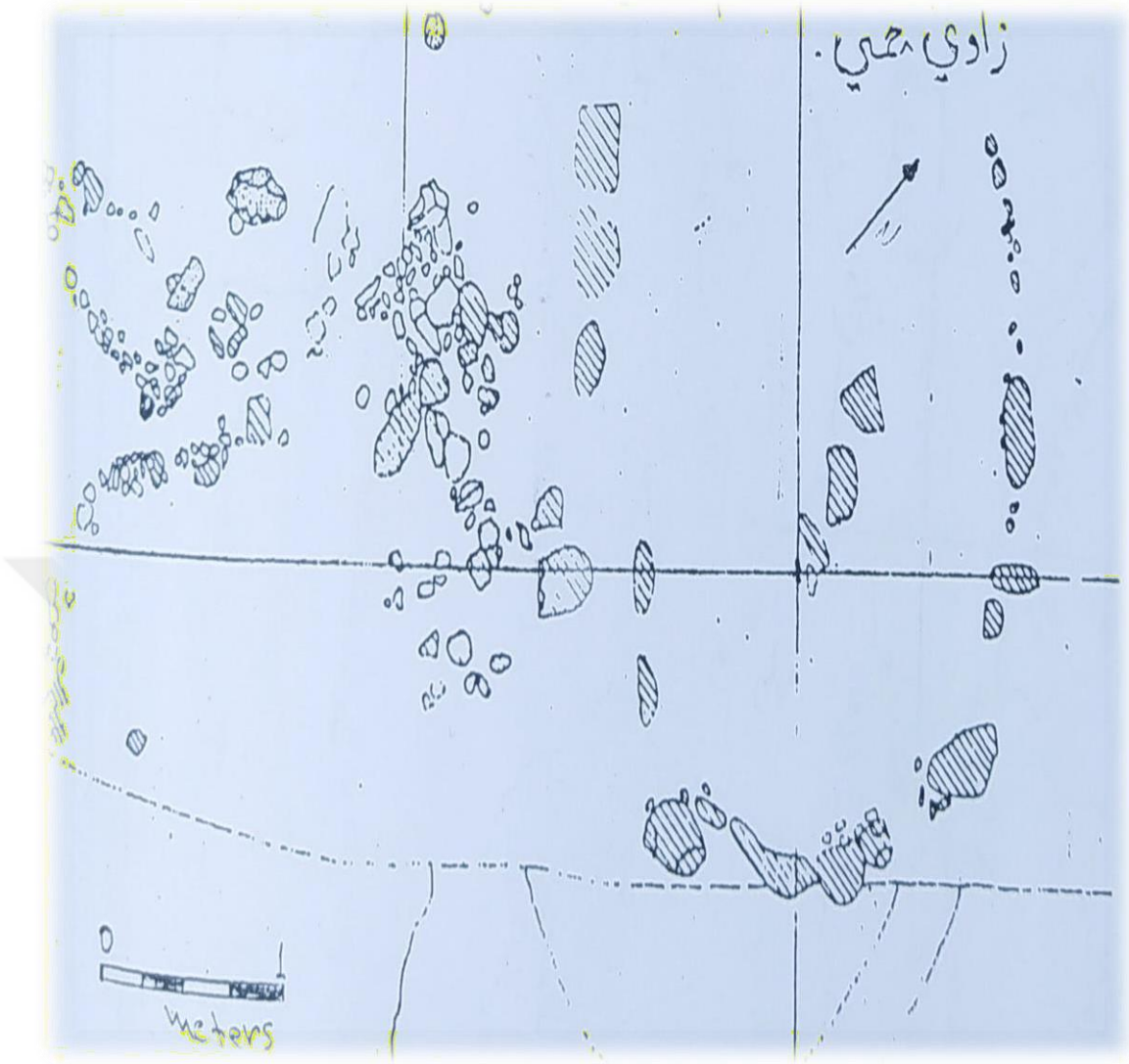
Şekil 9. Neolitik Dönemde Taş Alet
(https://photokalam.blogspot.com)

Şekil 10. Neolitik Dönemde Taş Alet
(https://photokalam.blogspot.com)

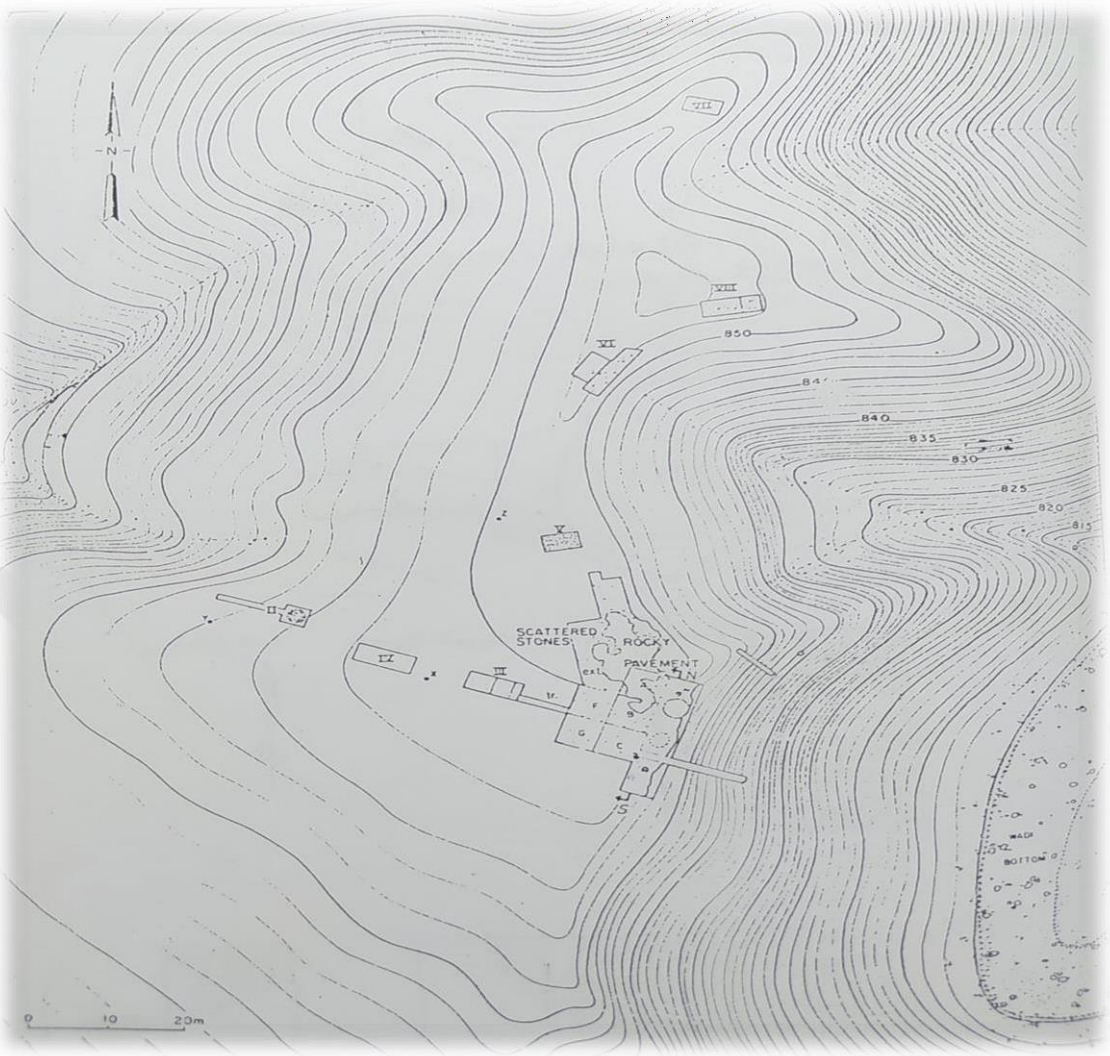
Şekil 11. Zawi-Chimi Döşeme Taşları
(Sabri Muhammed -1995)

Şekil 12. Bir Binanın Yapısal Kalıntıları (1)
(Sabri Muhammed -1995)

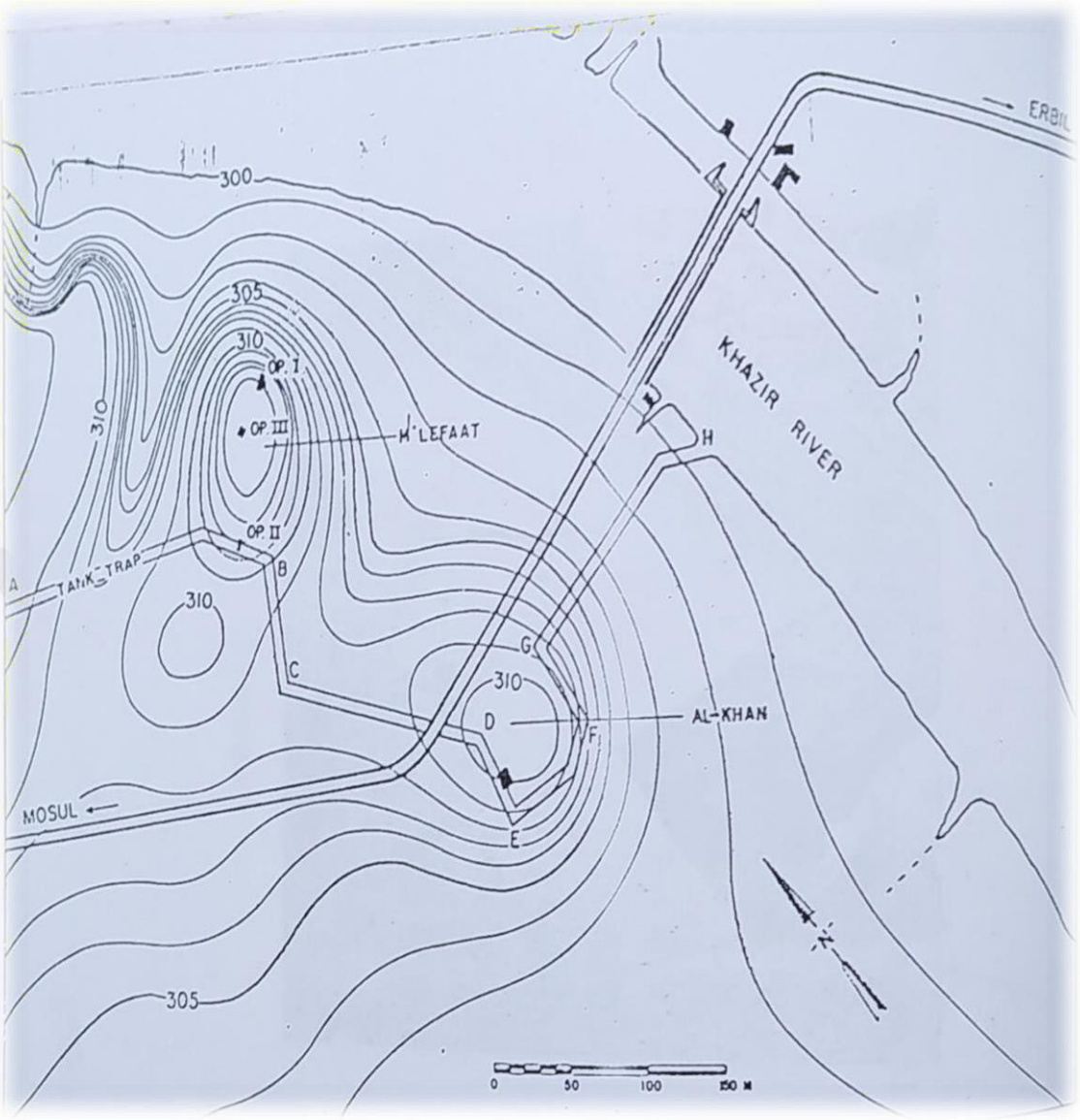
Şekil 13. Binanın yapısal kalıntıları (1) iki metre Zawi-Chimi
(Solecki, 1980**)**

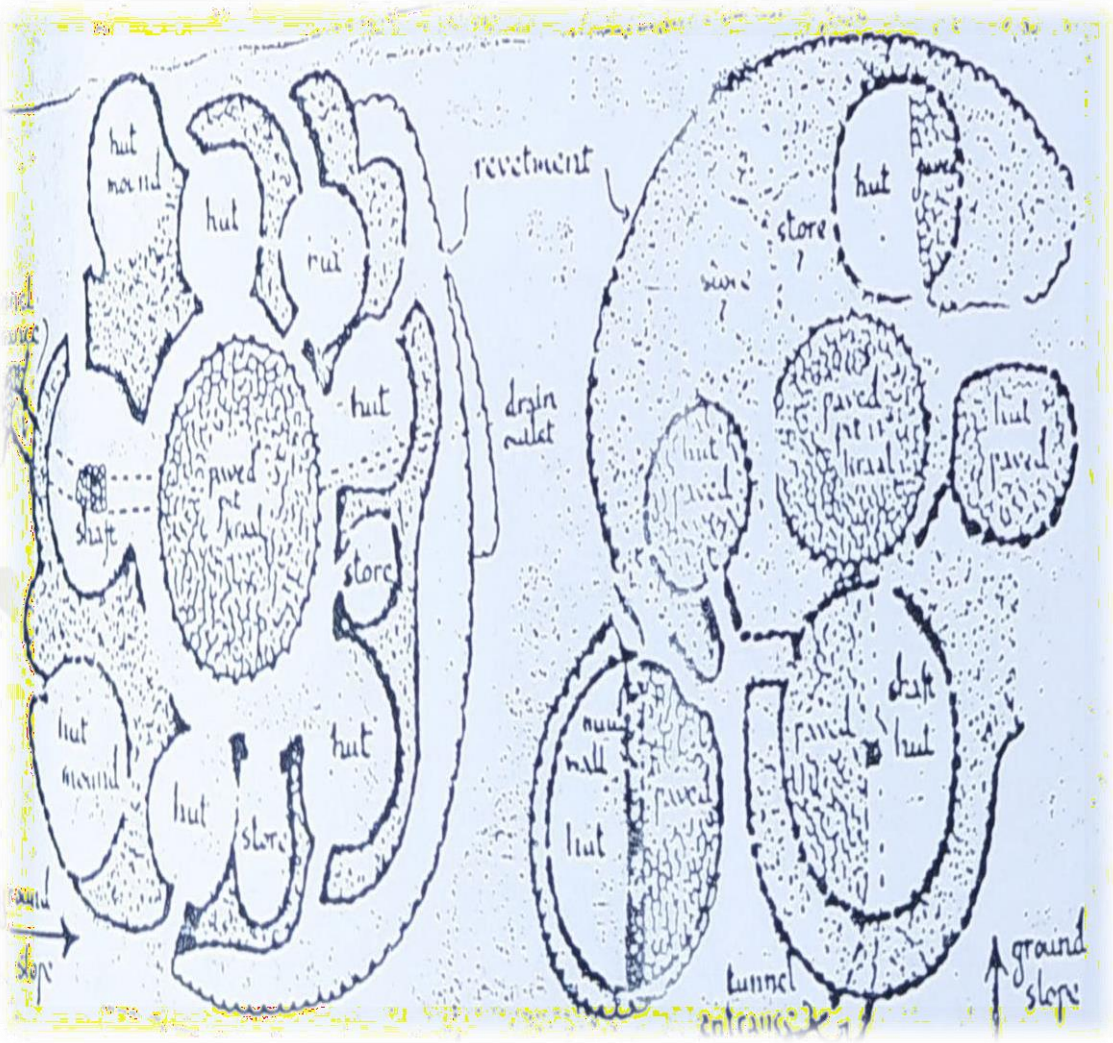
Şekil 14. Kerim ŞaherinKonumunu Gösteren Bir Harita
(Braidwood , et al , ln olp 105 ,1983)

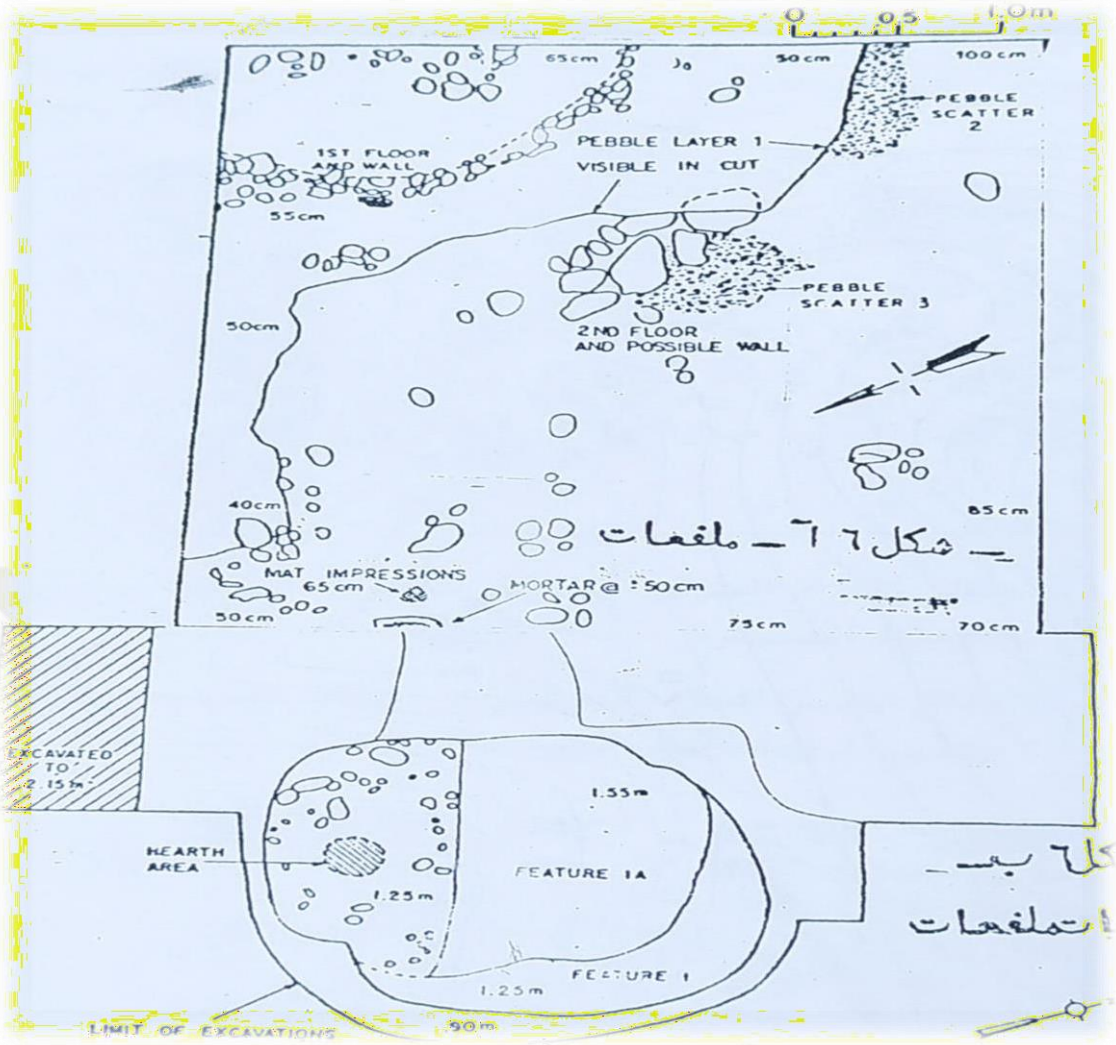
Şekil 15. Kerim Şaher Sahasının Doğu Tarafındaki Zeminler Harita
(Braidwood , et al , ln olp 105 ,1983)

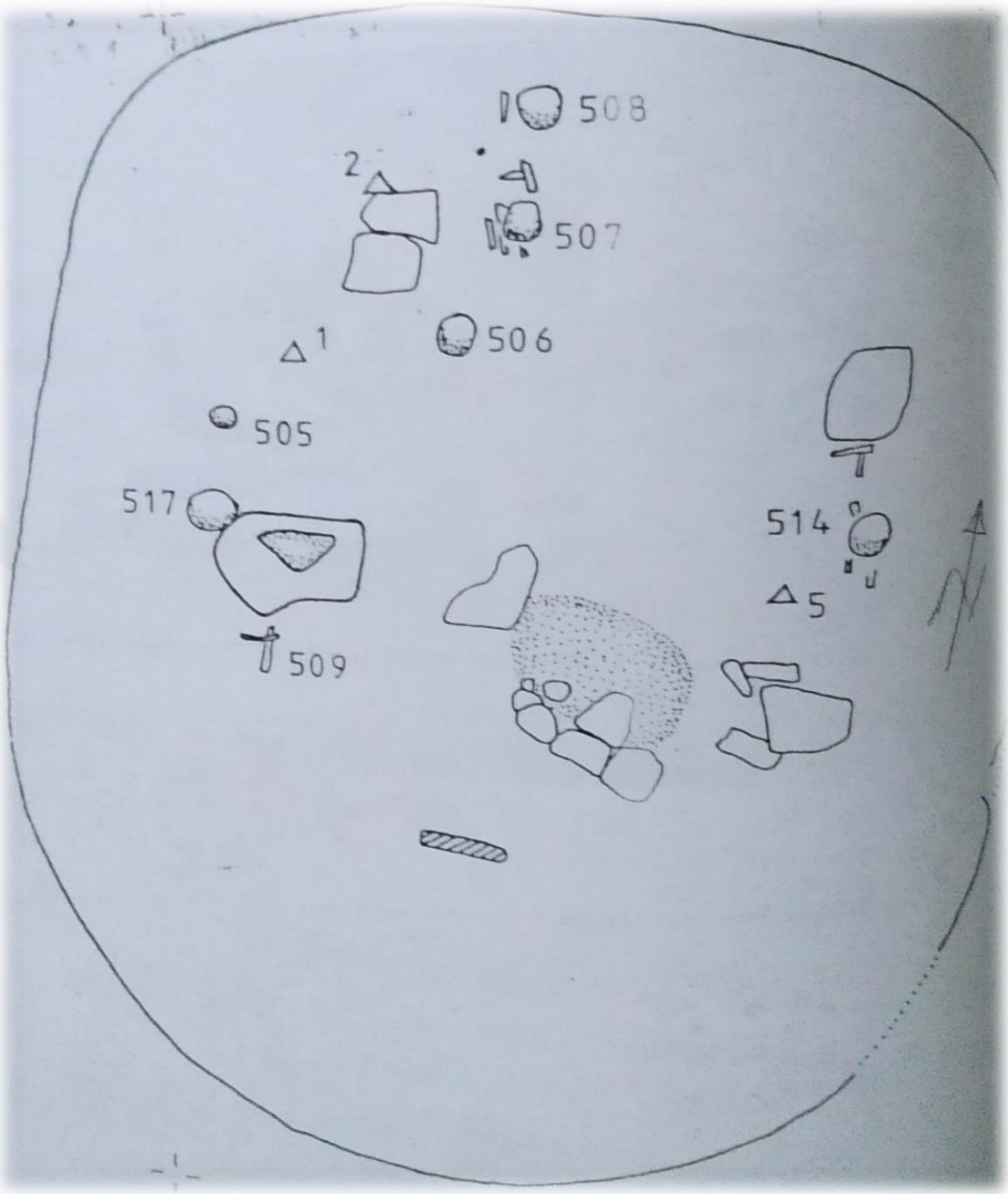
Şekil 16. Malafa'at Sitesinin Ana Planı
(Kirkbride ,ln ,per 1963)

Şekil 17. Melafat Alanının Dairesel Yapısının Bir Yanı
(Kirkbride, ln, PEQ, 1967)

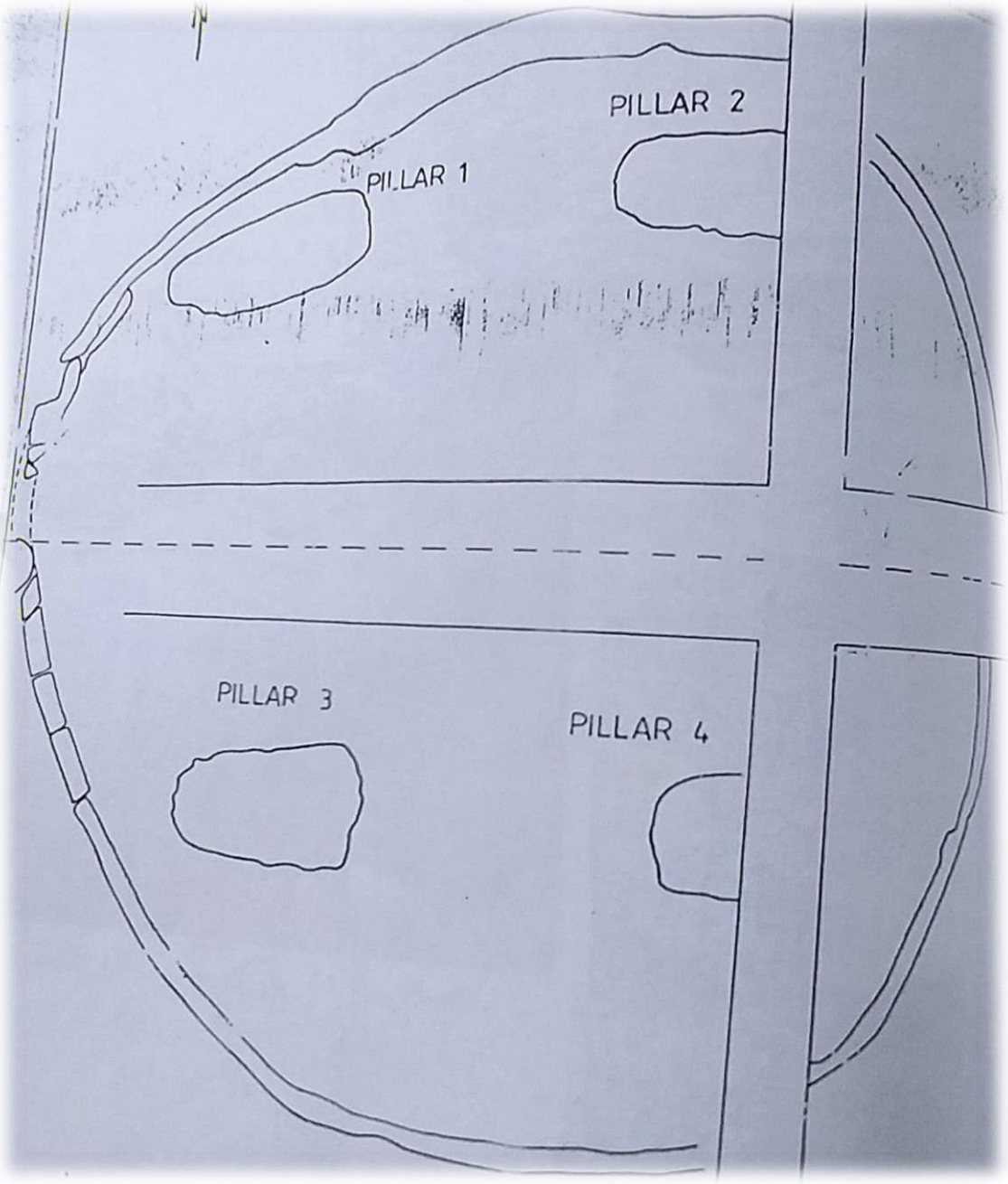
Şekil 18. Melafat Alanında Yapılan Kazılar
(Braidwood, et al, ln olp 105, 1983)

Şekil 19. Birinci Evin Planı Kırmızı Durr
(Watkins, T, 1987)

Şekil 20. Nimrik Bölgesinden Taş Zemin
(Kozlowski, 1990)

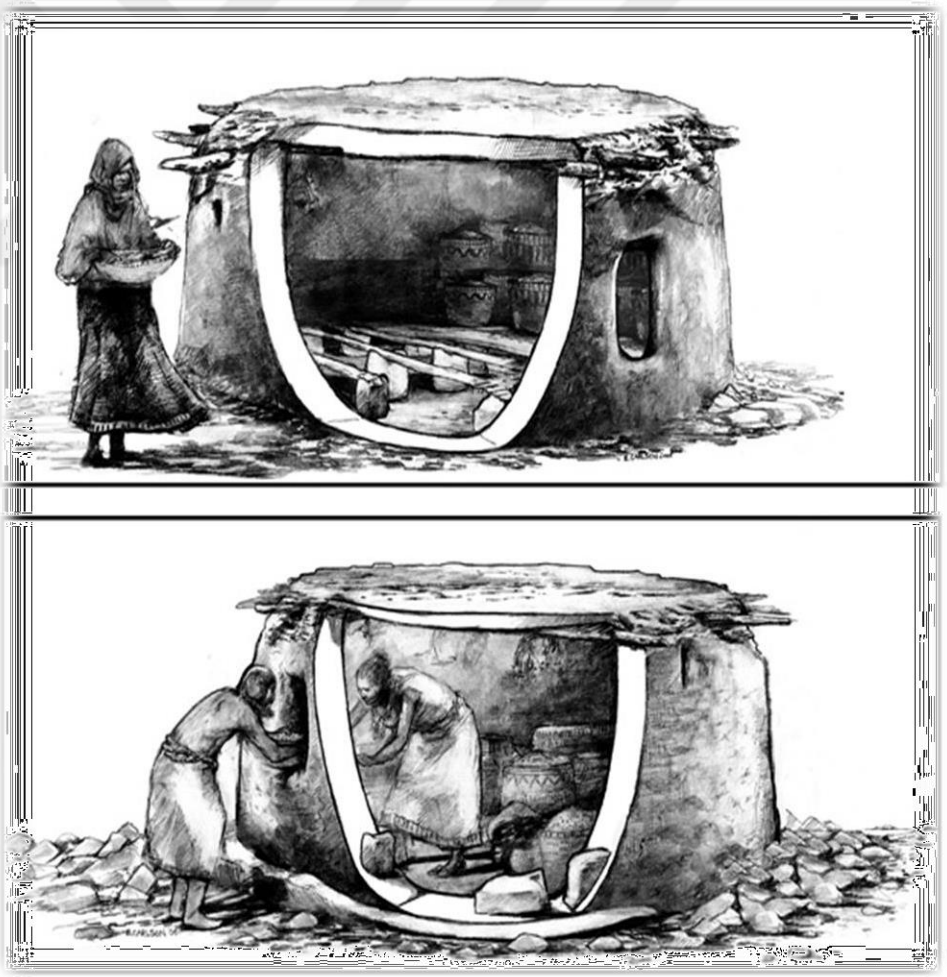
Şekil 21. Nimrik'te 1 Ev Planı
(Mellaart , 1975)

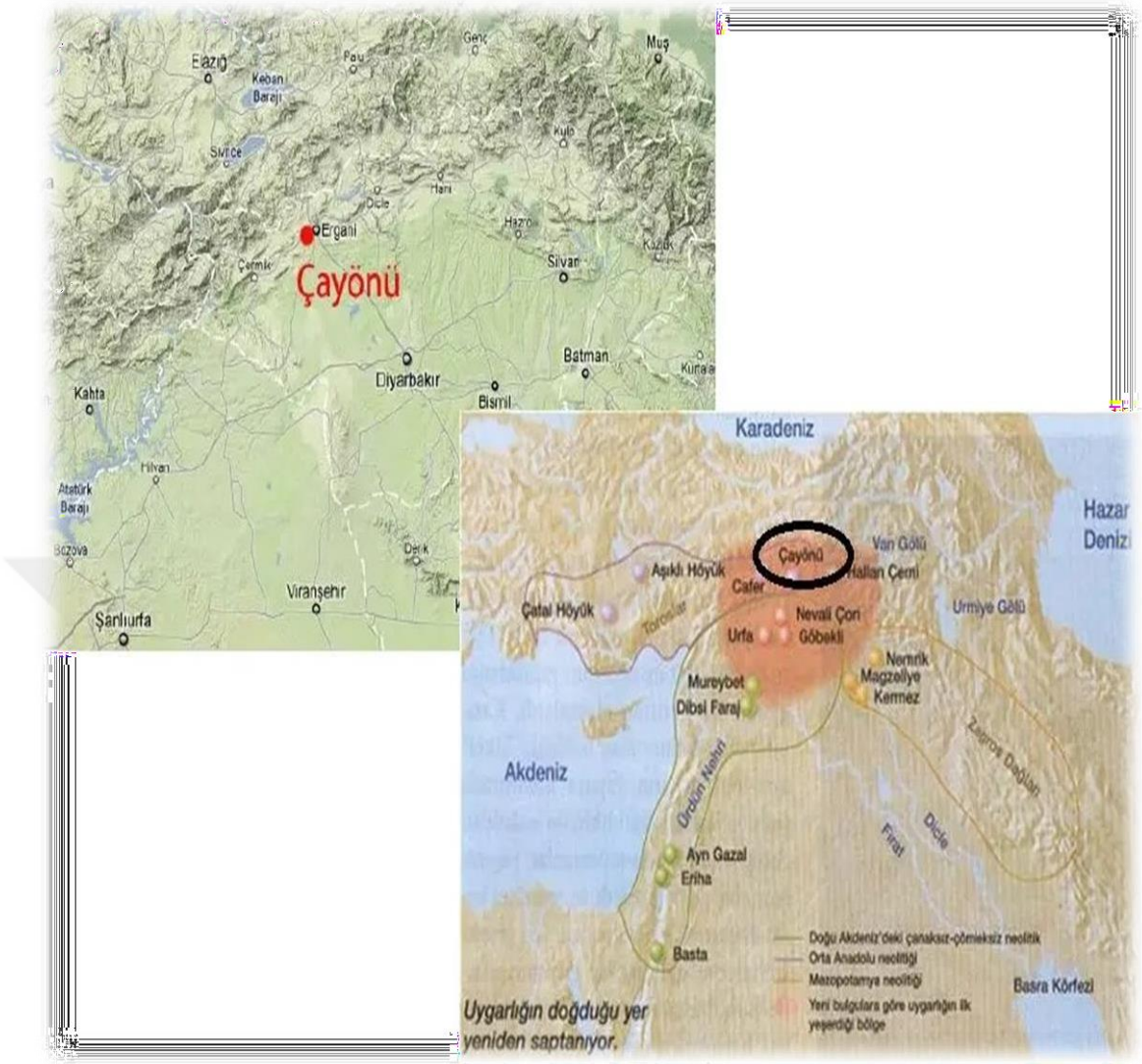
Şekil 22. Nimrik'teki Ikinci Evin Güney Tarafının Dairesel Planı
(Soslowski, et al, Ln Sumer 46, 1990)

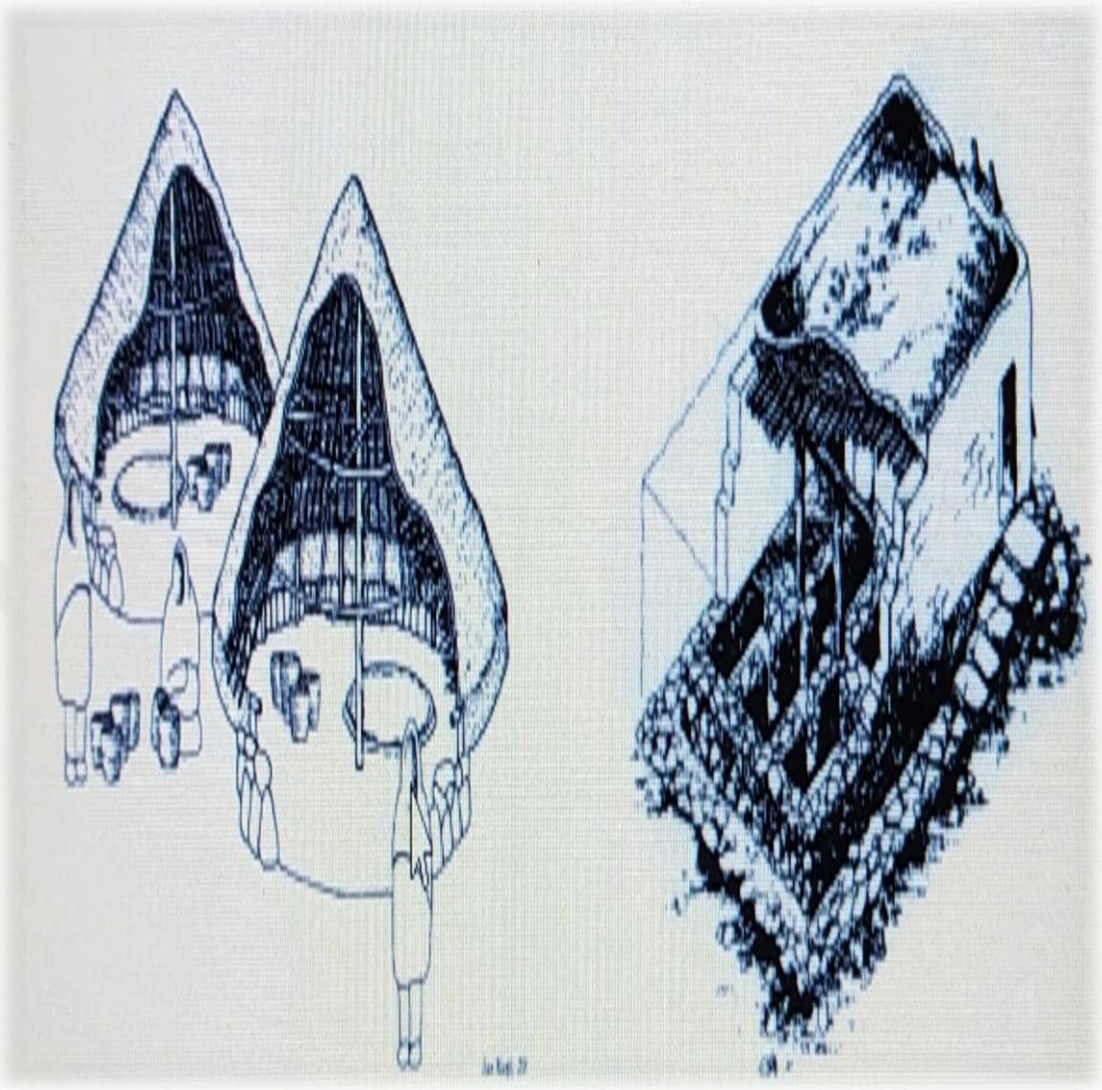
Şekil 23. Güneydoğu Anadolu Bölgelerini Gösteren Bir Harita
(https://www.bilgipedia.com.tr)

Şekil 24. Güneydoğu Anadolu'da Dairesel Bir Yapı Planının Hayali Bir Çizimi
(https://books.openedition.org)

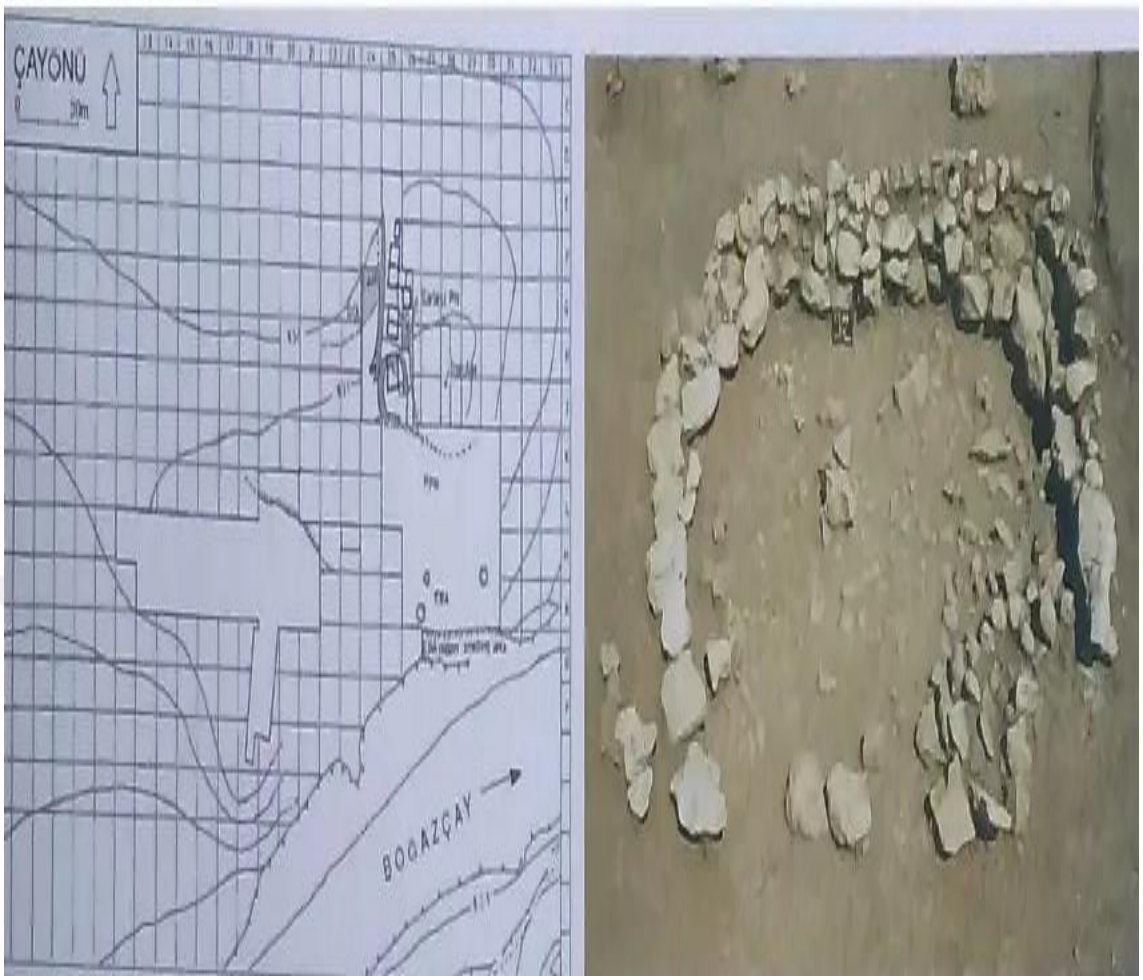
Şekil 25. Çayönü Yerleşim Yeri Haritası
(https://www.anadoluuygarliklari.com)

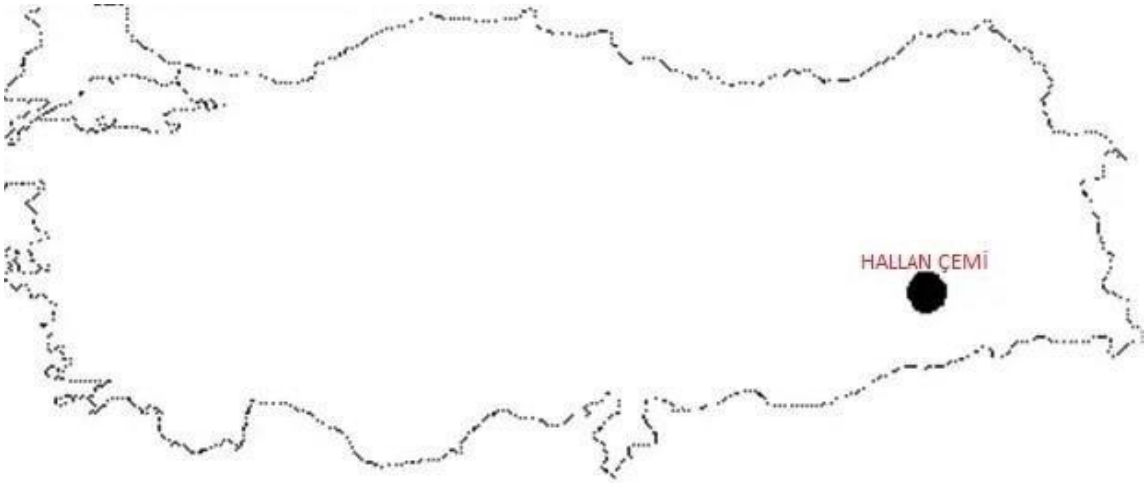
Şekil 26a. Çayönü Yerleşimindeki Binaları Gösteren Bir Çizim
(Özdoğan M. 2007)

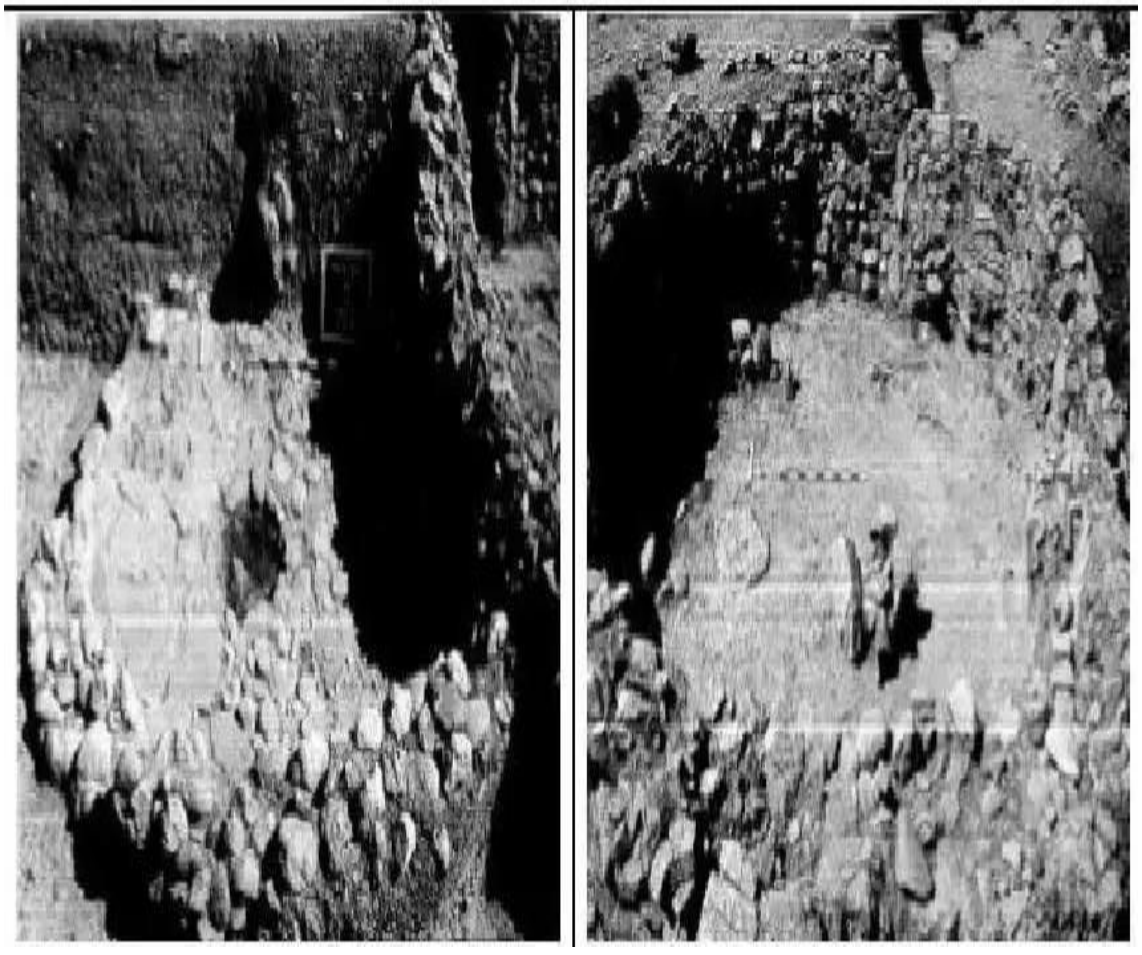
Şekil 26b. Yuvarlak Planlı Çukur Yapılara Bir Örnek
(Abdal G. 2008)

Şekil 27. Çayönü Sitesi İçin Dairesel ve Dikdörtgen Evler Planlama Resimleri
(Özdoğan A. 1999)

Şekil 28. Harita Hallan Çemi
(https://arkeomuallim.blogspot.com)

Şekil 29. Bir Site İçin Dairesel Kulübe Fotoğrafları
(https://acikders.ankara.edu.tr)

Şekil 30. Gusir HöyükKonum Haritası
(https://www.researchgate.net)

Şekil 31. Cusir Kazılarında Dairesel Kulübeler
(http://www.atlasdergisi.com)

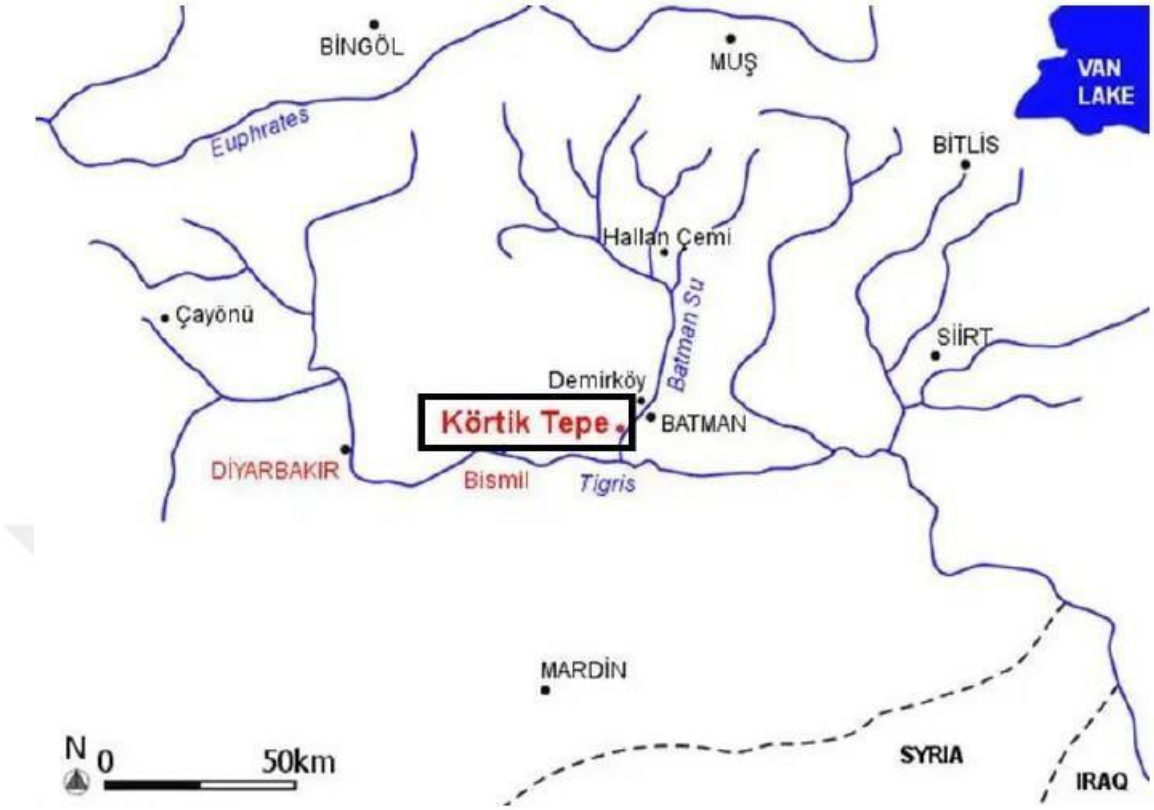
Şekil 32. GöbekliTepe haritası
(https://www.anadoluuygarliklari.com)

Şekil 33. GöbekliTepe'de yuvarlak evler
(http://kantara.com.tr)

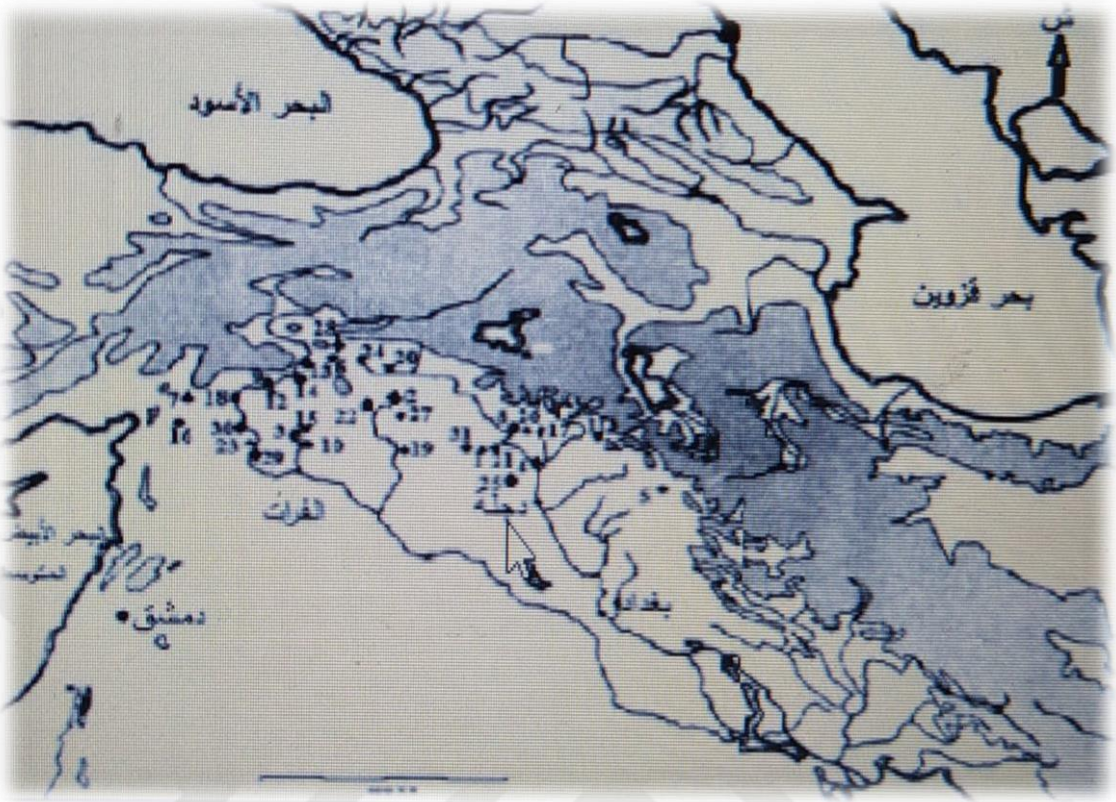
Şekil 34. Göbekli Tepe Sahasının Eksiksiz Bir Şematik Diyagramı
(Schmidt, 2007)

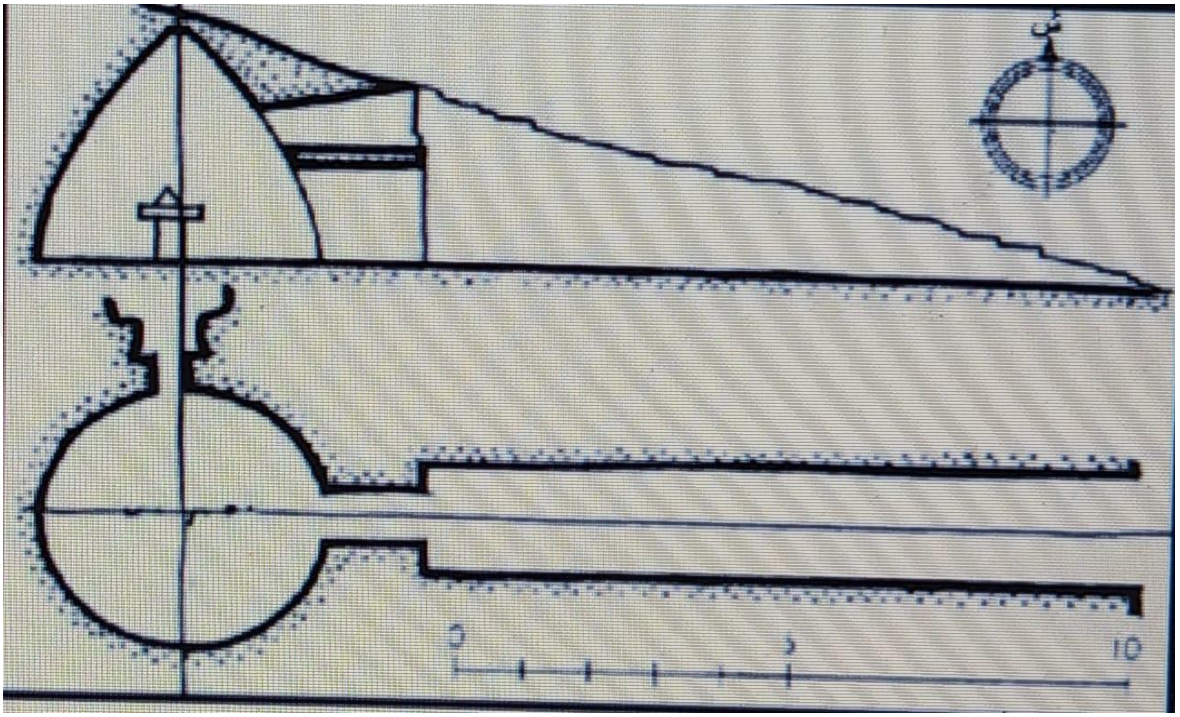
Şekil 35. Körtik Tepe Haritası
(http://www.antiquity.ac.uk)

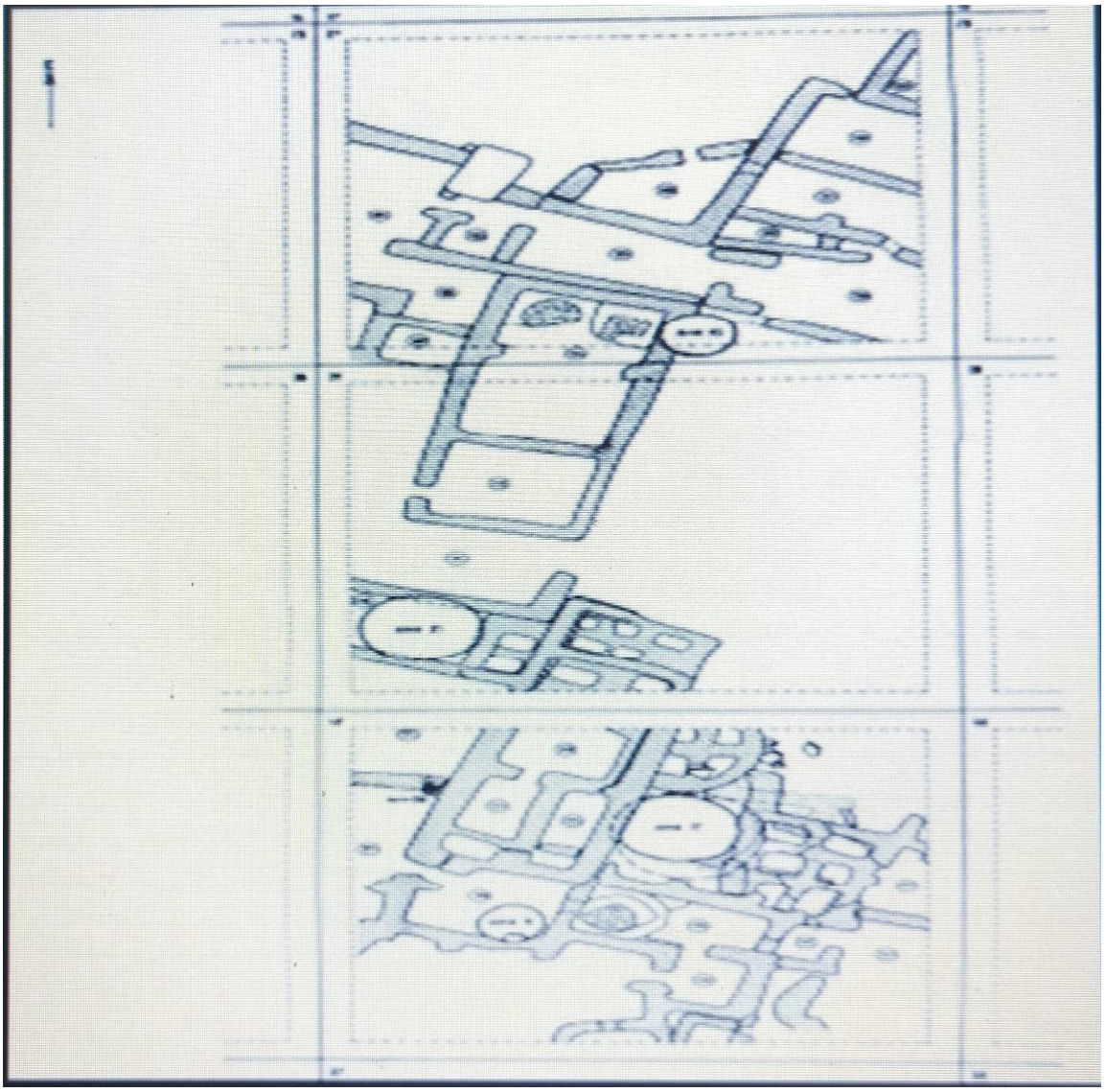
Şekil 36. Körtik Tepe'deDairesel Evlerin Kazılarından Kesitler
(http://kortiktepe.com)

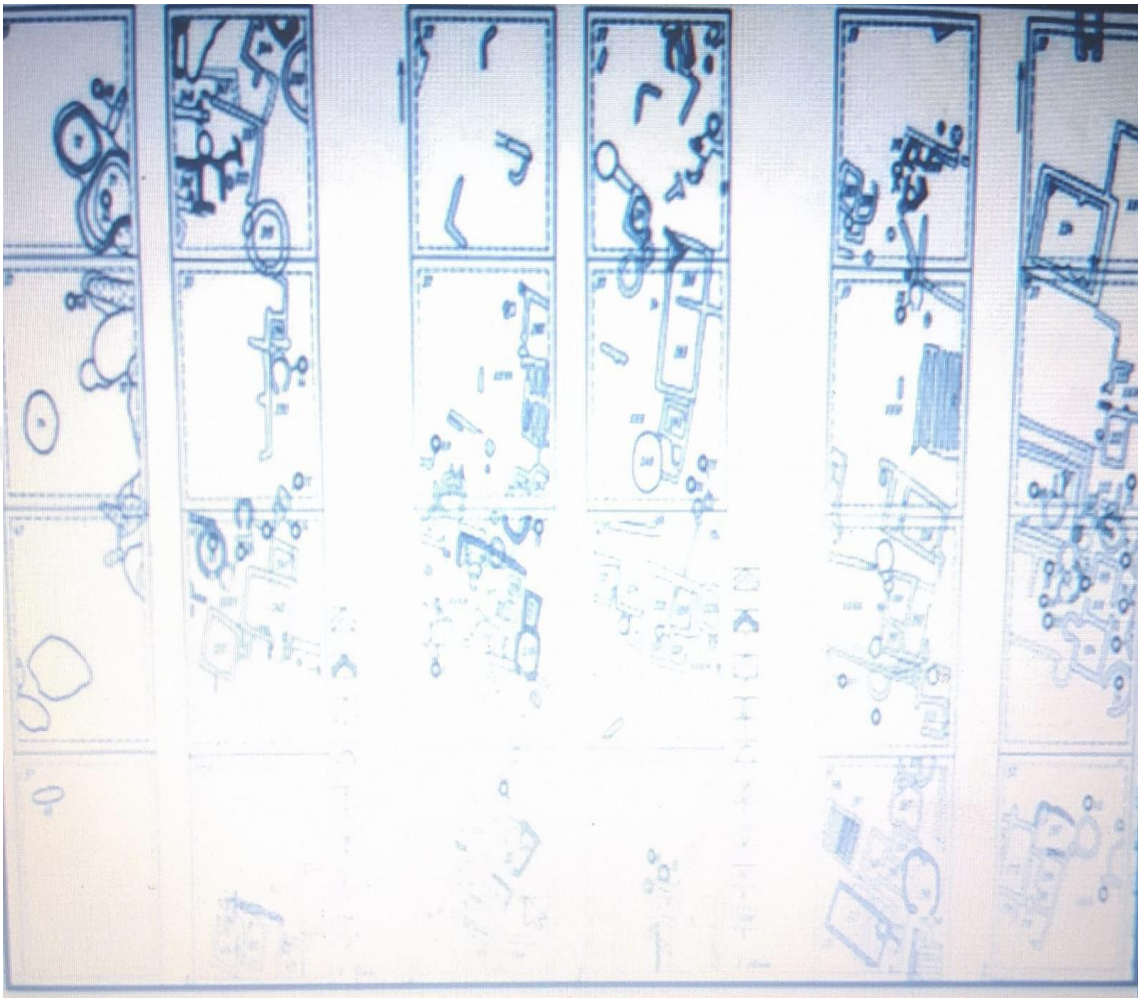
Şekil 37. Her Biri Yüksek Mezopotamya'nın Bölgelerini Temsil Ediyor (Matthews, R (2000). The Early Prehistory of Mesopotamia. 500,000 to 4,500)

Şekil 38. Yukarıdaki Şekil Miken Mezarını, Aşağıdaki Şekil İse Tholoi Tipi Bir Yapı Planını Temsil Etmektedir.
(Abu Al- Soof , Behnam (1971). Tell Es-Sawwan, fifth seasons Excavations.Sumer. Vol. 27. № 1-2.)

Şekil 39. Yaram Tepe Sitesinin Altıncı Katındaki Binalar
(Merpertand R, Muncdaev. The Earliest Levels at Yarim Tepe and Yarim T 11 in Northe leaq, Vol, 1987, pp 1,36

Şekil 40. Yarım Tepe 9-12. Katlardaki İstasyon

From, Merpert, N. Y. The Earliest Level at Yarim Tepe ,11 in Northern, lraq, Vol 49, p.36.

Şekil 41. Yaram Tepe 1 Alanındaki Thule Binası

Merpert, N.Y. Archaeologi cal Studies in the Sinjar Valley, 1980, Sumer, 1984, Vol. 41, N2, p 33.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Mohammed Hasan Mahdı AL-SABTI
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
Bildiği Yabancı Diller	
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	
Tarih	25.08.2023